

A II. József-féle kataszteri földmérés Magyarországon.*)

I.

A jobbágytelek köz- és magánterhei a XVIII. században.

II. József reformrendeletei között, melyek úgy egyházi, mint társadalmi téren, valamint az alkotmányos és közigazgatási életben nagyszabású átalakulást hoztak a rendi Magyarországra, a legutolsó, egyuttal azonban a legnagyobb fajsúlyú volt az 1786. évi febr. hó 10-én aláírt és gróf *Pálffy Károly* főkancellár által ellenjegyzett patens, mely „Magyar Or-

*) Jelen tanulmány a Kecskemét város levéltárában szerencsésen megmaradt II. József-féle kataszteri felmérési anyagnak ismertetése. — Nagy értékű s az országban egyedül álló anyag ez, mert II. József halála után a nemesség szemében kimondhatatlanul gyűlöletes iratok országosan megsemmisítettek. A kecskeméti felmérési anyag még 100 évvel az összeírás után is együtt lehetett. Hornyik János Kecskemét város történetírója és főjegyzője egyik helyi lapban 1883-ban azt írja, hogy a felmérési iratok három börtöncellát töltenek meg, melyek azonban rendezetlenségük miatt nem használhatók. — Mikor 1893-ban a levéltár új helységet kapott, ezen iratok jó része kiselejteztetett, úgy annyira, hogy jelenleg csak egy szekrényre való van belőle, ezt is Garzó József főlevéltáros, Hajnóczy Iván dr. igazgató együttes munkájával 1927-ben szedte össze a minusz mecessariák közül — 1929-ben, midőn a II. József-féle katonai felmérések kecskeméti lefolyása után kutattam a levéltárban, az 1780—90-es évek tanácsjegyző könyveiben és körleveleiben nagy mennyiségű anyagot találtam a polgári (kataszteri) földmérésre vonatkozólag. Ezeknek összegyűjtése és hosszas tanulmányozása után vált lehetővé, hogy a fenn említett birtokfelvételi és egyéni birtoklapoknak feldolgozása: a néma számadatoknak megszolgáltatása. — E levéltári anyagnak feldolgozását két részre osztottam. Az elsőben — jelen dolgozatomban — általános képet akarok adni e munkálatokat végző szervekről, a felmérés módjáról, a jövedelem megállapításáról, valamint eseményszerű befolyásáról; a másodikban pedig be akarom mutatni, miképpen zajlott le legkisebb részleteiben is egy helység területén belül, s hogy milyen gazdaságtörténelmi anyagot rejt magában a sok ezer összeíró lap. — Utóbbit „II. József-féle kataszteri felmérés Kecskeméten“ cím alatt fogom közreadni.

szágban, a több hozzá tartozó Tartományokkal egyetemben és Erdély Nagy Fejedelemségben“ levő összes telkeknek *felmérését és jövedelmének összeírását* rendeli el.

A cél: az eddigi igazságtalan adózás megváltoztatása volt. Mert — mint a rendelet bevezető sorai megállapítják — úgy a „Köz-jóra szánt esztendei *Ország-adó*“; mint a „belső *Domestica* költségekre engedett esztendei somma“ elosztása igazságtalan, helytelen lévén a jelenlegi kivetési eljárás, mely porták szerint osztja szét a közterheket, „holott a Vármegyékre az országgyűlésen számozott porták ép oly önkényesen és igazságtalanul állapítottak meg, mint ahogy az egyes jószágoknak meghatározása s ezeknek felrovása helytelenül, hibásan és a szorgalmatosságnak terhével vitetődött végbe“. ¹⁾ „Önként következik innét, — indokolja folytatólag a rendelet — hogy a mi gondviselésünk s igazgatásunk alá bízott Magyar Tartományoknak valóságos Boldogságát ily módon soha el nem érhetni, következésképpen kötelességünk kívánja a dolgot úgy intéznünk, hogy minden adózó jobbágy csak ereje s tehetségéhez képest viselje a közönséges terheket“. ²⁾ „Ezt, hogy el lehessen érni, szükséges az adófizetést leginkább olyan jószágra vetni, mely az igaz jó felosztásra maga egyedül alkalmas; úgymint a Földekre és Fundusokra, melyeknek tágosságát és gyümölcsöző termékenységét felvenni, a szorgalmatosságot pedig minden terhe alól felszabadítani kell“. ³⁾ „De nem csak egyedül a Paraszti Adózás miatt“ van erre szükség, hanem mert a „Nemességnek amaz *Insurrectiója*, hadbamenése is, melyre az ország törvénye szerint is köteleztetik, éppen olyan bizonytalan és sem a való igazságnak, sem a Haza védelmezéséért veendő haszonnak egyenlő arányosságával meg nem egyeztethető módra tartatott“. ⁴⁾

Hogy megérthessük a rendelet bevezető soraiban hangoztatott igazságtalanságokat, meg kell ismernünk a XVIII. sz. beli jobbágy-sorsot: milyen terhek azok, melyeket a földes úrral szemben és milyenek, melyeket az állammal szemben kénytelen viselni.

A tisztán földesúri önkénytől függő úrbéri terhek első igazságos rendezése Mária Terézia nevéhez fűződik. Ő rendeli el

¹⁾ és ²⁾ Kecskemét város levéltárában levő Instrukcióhoz kapcsolt leirat.

³⁾ és ⁴⁾ Alaprendelet bevezető sorai. Kecsk. levéltár.

1765-ben ennek rendezése céljából az erre szolgáló anyagnak összeírását. A helytartó tanács felügyelete alatt működő kir. biztosok a melléjük rendelt személyzettel név szerint összeírják a faluban levő jobbágyokat, földjüket, rétjeiket, szőleiket, a talajt minőség szerint osztályozzák s ebből állapítják meg a telki állományt.⁵⁾ A létminimum megállapításánál szem előtt tartják, hogy a telek annyi legyen, amekkorán a hármass nyomás rendszer mellett a jobbágy megélhet.⁶⁾ Minden telekhez megfelelő legelő hasítandó ki. (*Industriális* földnek nevezetett az a földesúri birtokrész, melyen a jobbágy mint haszonélvező élt, érte bizonyos évi bért fizetett, holdanként 30 kr.-t. *Remanenciális* földek lettek azok, melyek a jobbágy részére kiutalt telkekből visszamaradtak, ezeket azonban nem csatolhatta a földesúr a birtokához, hanem ebből jobbágytelket kellett kihasítani.)

Táblázatban foglalták össze megyénként (sajnos csak 42 vm.-ben, mert Erdélyben és Szlavonországban nem írták össze) hány hold az I., II., III., IV. és V. minőségű jobbágytelek, s hogy hány holdat tesz ki a jó, közepes és rossz minőségű rét, mely a telek járuléka. (Szántóföldnél 16—40 hold között váltakozott az I—V. minőségű jobbágytelek; a rétnél 6—22 hold között, mint a jobbágytelek járuléka.)⁷⁾

Az összeírás után is megmaradtak a jobbágyok az eddigi két gazdasági csoportban. Az *1-be* a telkes gazdák tartoztak (sessionati), kik között voltak több, egész, fél, negyed és nyolcad telkesek. A *2-ba* a *telek nélkülieket* (non sessionati) sorozták, kik lehettek a) *házas* (saját házukban lakó) *zsellérek* (inquilini), kiknek csak házuk volt, vagy annyi földön gazdálkodtak, hogy nem tett ki egy nyolcad telket, b) *házatlan* (subinquilini) *zsellérek*, akik más házában laktak.⁸⁾

Az úrbér rendezés másik nagyon fontos része a jobbágytelken levő *pénzbeli, terménybeli és robot* terhek szabályozása.

Minden házass jobbágy v. zsellér elsősorban 1 frt. *censust*

⁵⁾ és ⁶⁾ *Acsády Ignác*: A magyar jobbágyosság története. Budapest, 1906. Politzer-féle könyvkiadó cég. 257. l.

⁷⁾ *Acsády I.* i. m. 259. l. Telek szerinti összeírás 1780-ban volt az anyaországban először, amikor a tört részeket összevonták, és kikerekítették a telkeket. Sajnos, tagosítás nem követte e szabályozást, sőt a földes úr, ha jobbágyát büntetni akarta, a jobbágytelektől távol jelölte ki a rét járulékot. U. o. 358. l.

⁸⁾ U. o. 358. l.

(évi bért) fizet földesurának. Ha valakinek több külső telke van, annyi 1 frt-t fizet, ahány telken gazdálkodik.⁹⁾

A cenzuson kívül a jobbágy még a következő természetbenieket szolgáltatja be földesurának: évenként 2 tyúkot, 2 kaptant, 12 tojást, 1 icce vaját, ez utóbbit csak, ha tehene és legelője van. Egész telkes jobbágyok 30-an együtt 1 borjút, vagy helyette 1 frt 30 krt fizetnek; ha a községben nincs 30 jobbágy, ott egyenként 3 kr.-ral váltják meg magukat. Ha a jobbágy mindezeket pénzben akarta megváltani, akkor helyette évenként 53 krt fizetett és pedig a vajért 20, a két kappané 18, a két tyúkért 6, a tizenkét tojásért 6 és a borjúért 3 krt. Ezzel kapcsolatban mindennemű pénzbeli beszolgáltatás megszűnik. Rendkívüli esetek voltak azonban: ha a földesúr házasodik vagy primitiáját mondja vagy ha ellenség fogságába kerül, mérsékelt segély terheli őket; mint közterhet a községben, tizeden és kilenceden kívül az országgyűlési követek költségeit is a jobbágyok fizetik (ez utóbbi egyes megyékben elég nagy terhet jelentett: 50 krt).

A robotra nézve az urbárium a következőképpen rendelkezett: A jobbágy tartozik napkeltétől napnyugtáig hetenként egy napot robotolni szekérrel, ekével stb., vagy négy igás marhával, amint a helyi szokás megállapítja. Egy napi igás robot két napi kézi robotra is átváltoztatható. Ha a jobbágy egy héten több napot is robotolna, azt későbbre be kell számítani s 52 napnál többre nem mehet az évi igás robot. A zsellér évenként csak 18, a házatlan zsellér pedig csak 12 napi kézi robotra volt kötelezve. (Temes megyében ez 8, illetve 6 nap.) A megváltása készpénzzel csak egyes helyeken volt megengedve: A nyolcados és házas zsellér a robotot egyáltalán nem válthatta meg. A kereskedők és iparosok szintén megválthatták az évi robotot.

Kimutatás készült ekkor arról is, hogy a telki állománnyal járó összes pénzbeli, természetbeni és testi szolgáltatások, valamint a kilenced megváltása esetén pénzben, milyen összeg terhelné a jobbágyot. Eszerint: az egész telkes 24 frt 31 krt, a háromnegyedes 18 frt 38 krt, a féltelkes 12 frt 45 krt, a negyedes 6 frt 53 krt, a nyolcados 3 frt 56 krt, a házas zsellér 4, a házatlan 2 frt fizetne.

⁹⁾ U. o. 360. l.

Az urbárjum rendelkezett még az úrbéres viszony egyéb mozzanataira vonatkozólag is, így az italmérésre, székállásra, malomjogra, makkoltatásra, fajzásra, pálinkafőzésre stb., de ezeket majdnem a régi állapotnak megfelelően érintetlenül hagyta.¹⁰⁾

Az úrbér rendezés jobbágyvédelmi szempontból készült s elviselhető állapotot teremthetett volna, ha végrehajtása nem a rendi vármegye közegeinek kezében van, akik együtt éreztek a földesúrral. Úgyhogy a jobbágnak ezután is csak ott volt jó dolga, ahol helyzetén eddig is segített már a földesúr jó szíve.

Hasonló rendezésre várt még a jobbágy azon terhének szabályozása is, mely *közadók* néven ismeretes.

A török hódoltság megszűnése utáni új honvédelmi és államkormányzási rendszer két új adónak létrejöttét eredményezte. Az egyik az állami célokra szolgáló *hadi adó*, a másik az önkormányzat költségeinek fedezésére szolgáló házi adó, vagy közismerten *domestica*.

Az állami adó igazában katonai adó, mely *contributio* néven az állandó katonaság eltartására szolgál, tehát egyidős az 1715. évi VIII. t.-c.-kel. Az előtt e terhet a nemesség viselte személyes véráldozattal, később pedig a XVI. és XVII. sz.-ban — az esetenként megszavazott subsidiumot — a saját vagyonából fedezte, amihez bizonyos százalékban a jobbágy is hozzájárult, ha éppen az országgyűlés úgy határozott.¹¹⁾ A XVIII. sz.-ban a nemesség teljesen megfélekedzik e közjogi köteletségéről és az ő katonai szolgálata helyett felállított új zsoldos haderő költségeinek fedezését megtagadja, vagy jobbanmondva áthárítja a *jobbágyságra*.

A hadi-adó összegét az országgyűlés szavazza meg, de behajtásáról nem gondoskodik. Eleinte porciókban vetik ki (1722-ig) és ezt számolják át a fennálló kulcs szerint pénzre. Az így pénzben kifejezett összeget egy bizottság osztja szét a megyékre, sz. kir. városokra és kerületekre olyan arányban, ahogy a porták száma mutatja. A porta a XVIII. sz.-ban már csak képzeleti szám, mely az adófizetők vagyonosságát fejezi ki. Hogy egyes vármegyékre és sz. kir. városokra mennyi

¹⁰⁾ *Acsády I.*: A magyar jobbágyság története. 160. és 161. oldalakon.

¹¹⁾ A régi Magyarország. Írta *Grünwald Béla*. III. kiadás. Budapest, Franklin. Használtam még *Falk Miksa*: Magyarország adó- és finanszrendszer történetét. Egyetemes Magyar Encyclopedia. Pest, 1859.

porta számoltassék, azt az országgyűlés határozta meg, mely ellen fellebbezés nem volt. A porta orsz. adókulcsa s a megyékre számozott porta-szám adta meg azt az összeget, melyet a törvényhatóságoknak be kellett szolgáltatni. Ennek behajtása, melyről már a vármegyének kellett gondoskodni, nem porta, hanem *dika* szerint ment végbe. A dika a jobbágy vagyonosságából megállapított vagyon-egység, melynek alapján adózik. Természetes, csak ingó vagyonról lehet szó. Ezért számba veszik a jobbágy család tagjait, cselédeit, marháját, értékesíthető gazdasági eszközeit, bútoraikat stb. és ebből a paraszt ingó vagyonából alakítják ki az adó-egységeket, a dikákat. Pl. egy-egy dika volt: két munkabíró fiú, két ígás v. hízott ökör, két tehén, négy ló, négy hízó, tizenhat sertés stb. Ahány dika volt található a paraszt tulajdonában, annyit fizetett a megye által megállapított dika-kulcs szerint.¹²⁾ Az adó-alap tehát a megyei paraszt személye és annak vagyonossága volt.

Mária Terézia korától kezdve a parasztra nézve új adó a *házi adó* vagy *domestica* is. Azelőtt t. i. a nemesek vagy más érintett személyek fizették, de a paraszt azonban nem. A vármegye ebből fizette tisztviselőit, szolgálait, követeinek napidiját, a főispán tiszteletdíját, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, közlekedés stb. költségeit és az úgynevezett *deperditákat* is. A háziadó e legnehezebb tétele az a veszteség volt, mely a katonai beszállásolással vagy általában a katonaság részére szedett termények vagy szolgáltatásokkal kapcsolatban érte a lakosságot. Az 1683. óta több ízben megújított hadi regulamentumok szerint u. i. az ország köteles volt olyan áron szállítani a katonaság ellátására szükséges terményeket, ahogy a kincstár megállapította, tekintet nélkül az akkori folyó árakra.¹³⁾ Az előírt és folyó árak közti különbözetből alakult ki a *deperdita*, melyet megyénként és városonként az adózókra vetettek ki. Ez kezdetben elenyésző összeg volt, később azonban már a hadi adóval egyenlővé vált (1772-ben 3 millió volt).¹⁴⁾ Nagy teherként járult még ehhez a király és királyné ajándéka, melyet a nemesek ajánlottak fel, de a parasztok fizettek.

A házi adó kivetéséről, kezeléséről és behajtásáról a tör-

¹²⁾ Grünwald i. m. 235. l.

¹³⁾ Grünwald i. m. 243. l.

¹⁴⁾ U. o. 243. l.

vényhatóságok gondoskódnak. A megyéknek központi és járási pénztárnokai végzik az adóbeszedést. A hadi adót a katonai bizottságnak, a domesticát pedig és annak járulékait a megyei hatóságnak szolgáltatják be. A hátralék behajtását a katonaság végzi, amelynek eltartása a végrehajtást szenvedőt terheli. Az elszámolás két havonként történik a vármegyei hatóság és az ezred között; az országos leszámolás pedig évenként kétszer és végül az egész évi adó elszámolása egy külön bizottság kezébe kerül, melynek tagjai a hadbiztosok, a pénztártisztek, a provinciális biztosok s a törvényhatóság megbizottai.¹⁵⁾

Mint látjuk a jobbágyot terheli minden magán- és közteher. A földesúrnak a földhasználatért fizeti a pénz, természetbeni és robot járandóságot; az állami és vármegyei célra pedig a hadiadót és a domesticát.

Még e megterhelés mellett is megtalálhatta volna a jobbágy boldogulását, ha az adó szétosztása az igazságnak megfelelően, a megyékben található tényleges porták száma után történt volna, ehelyett azonban az országgyűlés önkényes döntése szerint rótak ki egyik megyére többet, másokra kevesebbet aszerint, hogy a megye főurainak milyen befolyása volt; ennek persze az lett a következménye, hogy a dika kulcs némelyik vármegyében 20—30%-kal is magasabb volt az országos átlagos kulcsnál. A közadók ez igazságtalan megterhelése mellett az adózó jobbágy helyzetét súlyosbította az úrbéri tartozások hasonló igazságtalansága. Hogy ez a Mária Terézia-féle úrbérrendezés után is fennállhatott, annak magyarázata az, hogy először az úrbérrendezés csak Magyarországon és Szlavóniában ment végbe, Erdélyben azonban nem, továbbá az a körülmény, hogy még ott se hajtották végre, ahol az már befejeztetett és annak végrehajtása elrendeltetett. Általában csak az a földesúr léptette életbe a jobbágytelkek rendezését, ahol az már eddig is ilyen megterhelésű volt, vagy ha a jó szive az új rendezés szerinti könnyítést sugallta.

A földesúrral szembeni jobbágy helyzetet, ha gyökeresen nem is, de átmenetileg rendezte II. József az 1785. aug. 12-i intézkedésével, mellyel megszüntette a jobbágyi intézményt, visszaadva a jobbágy személyes szabadságát, eltörölve a röghöz-kötöttséget s megtiltva még a jobbágy szó használatát is. Mind

¹⁵⁾ U. o. 245. l.

azon jogok megilletik a jobbágyot, melyek eddig csak a polgár kiváltságai voltak, s ezzel úgyszólván az összes személyi jogok birtokosává váltak. Ugyanolyan szabad paraszt lett ezáltal, mint a nemzeti királyság idejében volt, jogvédelmet kapott vagyonára, személyére egyaránt. A vármegyei ügyész földesurával szemben az ő ügyének képviselője ezután.¹⁶⁾

Személyes szabadságát visszakarta ugyan a jobbágy, de telkének vagy telkeinek nem lett önálló szabadtulajdonosává, mert József a földesúri kárpótlásról nem gondoskodott: Mindezek mégis nagyjelentőségű intézkedések voltak: ezután nem jobbágya, hanem haszonélvezője lett telkének, melyért mint bérlő az úrbéri rendeletben megszabott pénz és természetbeni járandóságot fizette, az ellen pedig megvédte a parasztot, ha földesura e kiszabott járandóságot emelni akarta volna; elrendelte még azt is, hogy a földesúr a parasztot csak igen fontos és hatósága előtt indokolt esetben távolíthatja el telkéről, amely eljárásnál a megyei ügyész védelmében részesült.¹⁷⁾ A jobbágy kénye-kedve szerint választhatta meg tehát földesurát s — ami eddig lehetetlen volt — ingóságait és gazdasági felszerelését értékesíthette.

II. József a községek terhét a paraszt „szorgalmatosság” mentesítésével egy új adónak, a telek-jövedelemadónak bevezetésével akarta áttenni azok vállaira, aki a telek jövedelmét tényleg élvezték, legyen az nemes vagy paraszt, köz- vagy bármilyen magánszemély.

A telek felmérésre vonatkozó rendelete tehát a nemesség legerősebb bástyáját támadja meg az: „onus non inhaeret fundó” elvet. Meggyőződéses fiziokrata lévén a teher egyenletes és igazságos elosztását csak a földjövedelemre alapozva tudta elképzelni. Fiziokrata felfogás szerint a föld és annak jövedelme a legállandóbb, tehát adóalapnak is legmegfelelőbb. Elfogadhatatlan az a rendi álláspont, hogy a föld (jobbágytelek) adómentes, mert nemesi tulajdon; nem indokolható ez még azzal sem, hogy a nemes vérével adózik, amely adózás különben az állandó katonaság felállításával úgyszólván megszűntnek tekinthető. A rendelet éppen azt akarja előkészíteni a telek felmérésével és azok jövedelmének bevallásával, hogy a föld átlagos évi jövedelme legyen az az alap, mely adóval

¹⁶⁾ Acsády i. m. 380. l.

¹⁷⁾ Acsády i. m. 380. l.

megterhelhető, s ne a jobbágy, mint ahogy az eddigi porták szerinti adózás mellett történt, amikor a porta nem magát a fundust, a telket jelentette, hanem egy adózási szám volt, melynek alapján az adó szétosztása történt; amely szám is igen különbözőképpen alakulhatott, mert bár egy portára rendes körülmények között 4 adótelket számítottak, ez még sem állt fenn minden esetben, mert ha a négy adó teleknek megfelelő 4 jobbágy ház vagy 12 zsellér ház elköltözés miatt megcsonkult, akkor annak arányában a porta adókulcsa is csökkent.¹⁸⁾ A portás és dikás adókiivetés mellett tehát az egyedüli adótárgy: a jobbágy személye és vagyonossága.

Az európai országok között ezidőben hasonló, kizárólagos jobbágy megterhelésre alapított adózás hazánkon kívül még csak Lengyelországban volt. Lombardiában már 1718-ban megindul a földmérő és földbecslő munka: összeírják és megállapítják a föld minőségét és jövedelmét.¹⁹⁾ Az osztrák tartományokban már 1765-ben befejezik a földmérést és haszonbevallást. Ez összeírás még a nemességnek kedvez, mert ők egyéniileg állapítják meg a föld hozadékát.²⁰⁾ Nálunk ezekkel egyidőben szintén voltak portaösszeírásra vonatkozó kísérletek: III. Károly 1729-i országgyűlési kir. előterjesztésében célzást tesz a jobbágytelkeknek adózás végett történő összeírására, ami természetesen a nemesség határozott visszautasításra tárgyalás alá sem kerül. 1741-ben a trónmentő nemesség adómentességének megerősítését kéri Mária Teréziától, ezt meg is kapta.²¹⁾ Az 1765-i úrbérrendezési összeírás sem érinti a nemesség adómentességét. Az 1768-i katonai összeírás se adózás céljából történt, ennek dacára az adózás rémétől félve, a nemesség a megye gyűléseken egymásután tiltakozik még az ilyen természetű összeírások ellen is.²²⁾

A II. József-féle katonai térképezésnek is tisztán és kizárólag katonai és hadi céljai voltak.

Végül 1786-ban II. József, midőn úgy bel- mint külpolitikai tekintetben hatalma tetőpontján állott, uralmát „kifelé a teljes béke“, „országában pedig a teljes engedelmesség jellemezte“²³⁾

¹⁸⁾ *Grünwald* i. m. 240. l.

¹⁹⁾ U. o. 238. l.

²⁰⁾ U. o. 238. l.

²¹⁾ 1741: XII. VIII. t.-c.

²²⁾ U. o. 240. l.

²³⁾ *Szilágyi Sándor*: Magyar nemzet története. VIII. k. 426. oldal.

megkísérelte azt, amit nagyapja és anyja nem tudott megoldani a *nemesség megadóztatását*,²⁴⁾ aláírva azon „Kegyes Parancsolatát“, mely „megváltozhatatlan akarata“-ként az uralkodó nemzeti osztály elevenében mélyen belevágva elrendeli a nemesi, illetve az összes birtokok összeírását, felmérését és jóvedelmének megállapítását.

Sajnos, e rendelkezés nemcsak modern és felvilágosult uralkodói intézkedés volt, hanem mint II. József minden intézkedése összbirodalmi érdekből is fakadt. A tervbevett adózás nemcsak a jobbágyon segített volna, de összbirodalmi szempontból is nagy jelentőségű lépés volt, mert ezzel a magyar adózás összhangzásba került volna az osztrákkal. A nemes megadóztatásával II. József eltörölte volna ugyan az insurrecció terhét s a fiskális jog megszüntetésével a nemesnek visszaadta volna birtokát tulajdonjogilag is és noha e birtok felszabadítást kiegészítette volna a magyar nyers termények osztrák beviteli vámjának eltörlésével, amelyből a nemesség nagymérvű vagyoni fellendülése következett volna be — s ezért II. József számított is arra, hogy e rendelkezést a nemesség szívesen fogja venni még azon terve mellett is, hogy a jóvedelem növekedéssel bekövetkező jóvedelemadó többlet egy részét a vám-eltörléssel megrövidült osztrák ipar támogatására fogja fordítani —, mégis meg kell állapítanunk, hogy ez összbirodalmi célokat is szolgált, mert ősi alkotmányban gyökerező jogától fosztotta volna meg az uralkodó nemzeti osztályt, ezáltal is csökkentve annak politikai és társadalmi súlyát, gyöngítve alkotmányozó erejét, a vám eltörléssel pedig a gazdaságilag is egységes modern jozefini-oroszág tökéletes kiépülését készítette volna elő.²⁵⁾

II.

Az összeírás végrehajtására alakult szervek.

E hatalmas munka két részre oszlik: „Magyar Országban, a több hozzá tartozó Tartományokkal egyetemben és Erdély Nagy Fejedelemségben“ összeírandó:

²⁴⁾ Alap rendelet, Kecskeméti levéltár.

²⁵⁾ *Marczali H.*: Világtörténet. X. k. 79. oldal. Átnéztem *Marczali Henrik dr.*: Magyarország történelme II. József korában c. mű I—III. kötetét.

1. „Minden termő Fundusok és valóságos Birtokoknak *feljegyzése és kimérése* minden kivétel nélkül“.

2. „A Fundusok (akármi némű név alatt légyenek is azok) *termése s jövedelmének meghatározása* a Jószág Urának tulajdon bevallása szerint“.²⁶⁾

A munka kitaposott úton indult. Rövid másfél évre (1786. márc.—1787. okt.) volt tervezve, talán mert rendelkezésre állottak az 1718-as lombardiai és az 1765-ös örökostartományi összeírás tapasztalatai. Bár a közigazgatás gyökeres átalakításával rendelkezésre állott a megyei apparátus, mégis ezek keresztülvitelére egyrészt, mert szakmunkáról volt szó, legcélszerűbbnek látszott külön e célra egy a központból irányított az egész országra kiterjedő hálózati szervezet megalakítása, másrészt, mert a nemesek részéről várható ellenállás vagy gáncsolódás a rendiségtől főleg az alsó hivatalokban nem egészen mentes közigazgatásban az egész munka elakadására vagy jobb esetben elhúzóadására vezet.

A munkálatok vezetése a bécsi magyar kir. Kancellária, illetve ennek kebelén belül alakult Központi Bizottság kezében volt, mely rendelkezéseit a Kancellária nevében, legtöbbször a főkancellár aláírásával, a Helytartótanácson keresztül — vagy közvetlenül juttatta el az új közigazgatási egység, a *kerület* élén álló u. n. *Fő-Commissió*hoz, mely azt továbbította a kerület területén levő vármegyékben e munkálatokat vezető és mindig a megye székhelyén tartózkodó *Al-Commissiónak*, hogy innen továbbíttassék a községek élén álló Helytartóknak, esetleg magának a Község bírójának, vagy Előljáróságának. Az intézkedések ilyen utat tettek meg lefelé és ugyanezen az úton jutottak fel a munkálatokról szóló jelentések is.²⁷⁾

Azon szerv, mely már Magyarországon működött, az új kerületnek (distriktus) élén álló *Fő-Commissió* volt, száma szerint 10. A kerületben ez volt „ezen munkának Fő-Kormányzója“, amely a kerület területén levő vármegyék *Al-Commissiói*hoz küldi parancsait, rendelkezéseit.

Az *Al-Commissiók* száma kerületenként változott: egy-egy *Fő-Commissió* alá 5—8 *Al-Commissió* is tartozhatott a kerület és a vármegyék nagysága szerint. A vármegyékben ezen ügyeknek vezetője az *Al-Commissió* volt, mely rendszeren a me-

²⁶⁾ Kecskemét város levéltára. Alap rendelet.

²⁷⁾ Alap okmány. Kecsk. város levéltára.

gye székhelyén rendezte be hivatalát. Az egész Bizottság csak három személyből: a vezető Commissáriusból, Gazdaviselőből (pénztáros) és a vármegye földmérőjéből állott. A munka vezetése az egész vármegyére vonatkoztatva e bizottság kezében van: leveléz a helységekkel vagy az azok élén álló helytartókkal, idefutnak be a megye területén levő községekben folyó felmérési jelentések, ez intézkedik a községek vidékenként felmerülő speciális eseteiben is. Lefelé a szakszerűség képviselője: minden ügyben ez ad felvilágosítást, itt nyerne a községek élén álló helytartók, vagy akik erre vállalkoznak, szakszerű kioktatást. Rajta keresztül érkezik minden parancs, rendelkezés, ő is a felelős azok végrehajtásáért. Ez szervezi meg az időnkénti vidékenként történő kioktató előadásokat. A helytartók és magánmérnökök, akik a földmérésben résztvesznek e bizottság kezébe teszik le esküjüket. A mérés előhaladását itt ellenőrzik, ide küldik fel a helytartók az egyes községekben elvégzett mérési anyagot revideálásra és jóváhagyásra. A községenkénti bizottsági kiszállással intézkedik a peres vagy kérdéses ügyekben. A felmérés befejeztével ugyancsak helyszíni kiszállással ez a szerv adja meg a hozzájárulást a munka befejezéséhez.

Végül a legutolsó és közvetlenül a telken dolgozó szerv a községi bizottság. Tagjai a falu bírása és az esküdtek, akik mellé a község voksolással még 6 férfiút választ a helységből, „akik hiteles és jámbor emberek, akik a gazdálkodást jól értik és azoknak térségét jól tudják“, szóval „akikben a Helység leginkább bizakodik“.²⁸⁾ Jellemző, hogy a rendelet szerint „ezek számából a kisebb birtokos jobbágyok nem zárhatók ki“, sőt ha éppen kimaradtak volna, akkor egy-kettőt a helytartó vagy az Al-Commissió nevez ki. Oly esetben pedig, ha igen kicsiny a község, vagy szétszórt házakból áll, az Al-Comm. hozzájárulásával több község közösen választ egy községi bizottságot, amely egyesülés természetesen csak erre az alkalomra szól.²⁹⁾ E hat választott férfiből állandóan csak három van munkában, kiket

²⁸⁾ Alap okmány. Kecsk. lt. Az alap okmány azt mondja, hogy csak ha esküdtek nincsenek, ezek helyett kell 6 férfiút választani. Ugyancsak az alap okmányaimban pár lappal odébb már a 6, illetve ezek közül 3-t úgy szerepeltet, mint minden községi bizottságnak állandó tagját. A végrehajtást intéző körlevelekből is ez utóbbi állapítható meg.

²⁹⁾ Instrukció 8. §-a. Kecsk. v. lt.

úgy sorsolnak ki, a másik három csak oly esetben helyettesítik őket, amikor a vallomástevővel rokoni vagy jóismerősi viszonyban volnának, „amikor méltán lehetne félni a pártolástól“. E bizottság kezében volt tehát letéve a telekösszeírás, felmérés és jövedelem bevallás.

Mielőtt e Bizottság munkába kezdett volna, a helység helytartója kioktatta valamennyi tagját s esküt vett ki tőlük, melyben megfogadják, hogy „nem csak tulajdon s ezen Helységnek Foglalattýához tartozó fundusokat“ fogják bevallani. „azok neve, száma, terjedése, vetése, termése“ szerint, hanem jelenteni fogják azonnal „kérdés nélkül“ azt is, ha a Földesurak vagy szomszédjuk „tökéletlenül“ tenné meg a jövedelmének bevallását.

Azonban bármily becsületes, megbízható férfiak voltak is ezen bizottságnak tagjai, e munka vezetésére maguk képtelenek lettek volna. Minden községi bizottság vezetésére *egy helytartóról* gondoskodik a rendelet. A helytartót a földesúr, vagy ha többen vannak, a birtokosok közösen bízzák meg a munka vezetésével. Ha nem tudnának megegyezni a személyben, akkor a Fő-Commissió küld ki egy commissáriust, hasonlóan az esetben is, ha valami ok miatt a helységekben nem volna helytartó vagy íródeák, ilyenkor azonban jelenteni kell, milyen nyelvű szükségés.³⁰⁾

A helytartók nagyobbrészt a földesurak gazdatisztjeiből szemeltettek ki, mert ezeknek hatáskörébe tartozó felelősség teljes munkát csak olyan férfiakra bízhatták, akik magasabb műveltségüknel, de főleg szaktudásuknál fogva teljes egészében betölthették e bizalmi állást. A helytartó kötelessége volt a felmérés vezetése és a haszon-bevallások ellenőrzése. Nehéz és kényes megbízatás, mert a földesúr javait és jövedelmeit is neki kellett bevallani, az ő esküje is úgy szólt, hogy ha valaki eltitkol valamit, „Hivatalom Buzgóságából és az igazságnak szeretetéből azonnal ki fogom jelenteni“ tévedését.

A munka vezetésén és ellenőrzésén kívül egyik legfontosabb teendője volt az Al-Commissió és a községi bizottság közti kapcsolat fenntartása. Kötelessége volt tíz naponként „Relátiót“ (jelentést) küldeni az Al-Comm.-hoz a munka folyásáról. Később (1787. jan. 15.), mivel e jelentéseket a nagy elfog-

³⁰⁾ Kurrens levél 1787. jan. 15. Kecsk. v. lt.

altság miatt a kitűzött időre nem tudták felküldeni a helytartók, egy kerületi helytartói állást is szerveznek, melynek betöltője a neki kiosztott 10—15 helységből összegyűjti e jelentéseket és együttesen küldi fel az Al-Comm.-hoz.³¹⁾

A községi bizottság munkálatait künn a „térj-mezőn“ végezte. A rendelet szerint ez alkalommal ott kellett lenni a) a helység *birájának* és *esküdtjeinek*, b) a *választott férfiak* közül háromnak, akikre éppen a sors esett, c) aztán a fundus *tulajdonosának* vagy teljhatalmú megbizottjának, akiért a földesúr mindenben felelős volt (helyettest is csak az küldhetett, aki külföldön volt, vagy nagyobb országos méltóságot viselt), elmaradást csak „fontos okkal“ lehetett igazolni.³²⁾ A bizottság egy későbbi rendelkezéssel kiegészül még egy *íródeákkal*, aki a mérésnél felmerülő írásmunkát és számolást végzi és akit épen úgy a földesúr és jobbágyok fizetnek közösen a község által megállapított díjazással, mint a mérésben résztvevő bírót és esküdteket.³³⁾ Ott találjuk még a bizottság mellett, mint segédmunkásokat, a lánchúzókat, póznavivőket és szeghordozókat, akik rendszeren szegény napszámos emberek voltak, de megessett az is, hogy e munkásokat katonaság pótolta, akiket az esetre vett igénybe a bizottság, ha máskülönbén munkást nem kapott; ezeket a vármegye területén tartózkodó regimentjeikből vezényelték ki jó fizetés mellett. Hogy a bizottság fennakadás nélkül kezdhesse meg munkálatait, nem elégedtek meg azzal, hogy a tulajdonos csak jelen legyen, hanem ekkorára már ki kellett hancsokolni vagy karózni telke határát, s elkészülni arra, hogy a bevetett területről, rétről, erdőről, szőlőről, illetve azok jövedelméről a helyszínen vallomást tehesen.

Olyan természetű fundusnál, mely kis időre volt árendálva, a tényleges tulajdonos ad vallomást, míg az olyan árendánál, mely az utódokra is kiterjed, az árendátor teljesíti azt, mint a tulajdonos „személyesítője“,³⁴⁾ helységek, templomok vagy fundatioknak fundusairól azok tesznek vallomást, akik azokat adminisztrálják vagy gondjukat viselik; a plebániákra tartozandókról a plebános ad vallomást. Ha a föld pör alatt van, ez esetben az tesz vallomást, aki most bírja; ha pedig a birtok-

³¹⁾ Al-Com. Körlevele, 1787. Kecsk. It.

³²⁾ Instr. 10. §. Kecsk. It.

³³⁾ Al-Comm. kurrense 1786. júl. 29-ről. Kecsk. It.

³⁴⁾ Ezek voltak a jobbágy birtokok.

lás kétsége miatt a föld jelenleg nincs művelés alatt, akkor mivel a föld különben termékeny, az Al-Comm. rendel ki egyet a pörös birtokosok közül.

III.

A felmérés módja.

Mielőtt valamely község vagy város bel-, illetve külterületének felméréséhez hozzákezdett volna a Bizottság, a helytartó közbenjöttével a szóbanforgó területet kisebb részekre, szakaszokra (seccio), dűlőkre osztotta fel. E munkánál szem előtt kellett tartani, hogy egy szakaszt alkosson pl. magának a községnek belterülete; a külterület szakaszokra osztásánál pedig, ha lehetett, fenn kellett tartani az eddigi dűlőbeosztást, de ha a szakaszok arányosításra volt szükség, úgy szakaszhatárt képezhettek a mezei utak, vagy erdők, tavak, szóval olyan összefüggő földdarabok, melyek a környezettől jellegzetesen elütöttek. Külön szakasz lehetett maga az erdő, vagy mocsár stb. is. Különleges esetek is fordultak elő a szakaszok összeállításánál: így pl. ha a helység határán túl, de ehhez a helységhez közelebb feküdtek a szomszédos falu tanyái s ha ezeken 24 háznál több nem volt, úgy ezek e közelebb eső faluhoz csatoltattak külön szakaszként és ugyanez a községi bizottság vette fel összeírásába.³⁵⁾ A szakaszok meghatározása után tisztán állt a Bizottság előtt a terület nagysága s előre mérlegelhetette ennek megtörténtével, mennyiben végezhető el a munka a jelzett határidőre s gondoskodhatott esetleg több felmérő bizottság megalakításáról, miáltal lehetővé tette azt, hogy a község különböző pontjain egy időben is folyhasson a munka. Több bizottság alakulása mellett is természetesen az egész helységre vonatkozó egységes vezetés a helytartó kezében maradt.³⁶⁾ E szakasz-beosztás nélkül a munka meg sem indulhatott, mert míg ezt az Al-Comm. helyben nem hagyta, a munka megkezdése tilos volt. Hogy a munka minél előbb megkezdődhessék, nagyobb városokban a szakaszok kitűzésére katonai mérnököket delegáltak.³⁷⁾

³⁵⁾ Al-Comm. kurrens lev. 1786. okt. 27. Kecsk. It.

³⁶⁾ Kecskeméten kezdetben 2 és később 5 banda működött.

³⁷⁾ Pl. Kecskemétre is.

A szakaszok száma a helységek nagysága szerint igen változó lehetett (1—50-ig).³⁸⁾ Az első szakaszt legtöbbször a helység belterülete vagy a földesúr belsőségei alkották. A rendelet szerint legcélszerűbb a helység belterületén kezdeni a mérést, ahol főleg csak a házak összeírása a feladat s azután, ha lehetséges, következzen a földesúr fundusának felvétele, ahol a „Bírák és Esküttek“ megtanulhatják a felmérést s mire a helységhez érnek, már „tudósabbak“ lesznek.

A helységből kiérve következzenek a hozzá legközelebb eső secciók fokozatosan künntebb és künntebb haladva. A munkaterv megállapítása különben helyenkint és esetenként az ottani viszonyoknak megfelelően alakulhatott.

E hatalmas kataszteri munkálatok anyagát ezen szakaszok határai közé felvett bel- és kültelkekről készített ezer és ezer felmérési adat és haszonvallomás adja.

A rendelet szavai szerint fel kell mérni minden bel- és külterületi fundust.

A belterületre vonatkozó ezen általános intézkedés bizonyos korlátozást szenved: itt u. i. a házak számszerinti összeírása lévén a fontos, a házhoz tartozó telek csak az esetben mérendő fel, ha 800 négyszögölnél nagyobb. Hogy ekkora terület elhanyagolhatónak minősülhetett, annak az a magyarázata, hogy a ház körüli telken nagyobbbrészt virágos kertek voltak, vagy gazdasági épületek céljaira szolgált, melyekhez rendszerint nagyobb gazdasági udvar vagy szérűskert is tartozott. Ezek mivel semmiféle hasznot nem hoztak, a főleg jövedelem megállapítást végző munkából természetesen kimaradhattak.³⁹⁾ A 800 négyszögöln felül eső terület, mint hasznothajtó már felmérendő és mint veteményes kert bírálendő el. Ha a földesúrnak vagy jobbágnak több telke van, mindegyikre 800 négyszögöl hagyható, ekkora jövedelemmentes beltelek vehető fel még a szabad királyi városokban is.⁴⁰⁾

A külterületi telkek felmérése már féllábnyi pontossággal

³⁸⁾ Kecskeméten 32.

³⁹⁾ Al-Comm. Currense 1786. okt. 17. Pest. A Magyar és Erdélyi Cancellária rendelkezése szerint a gazdasági épületekre, udvarra és szérűskertekre 800 nsz.-öl engedtetik, ha ennél több van, veteményes kertnek minősül.

⁴⁰⁾ Al-Comm. Currense 1787. márc. 8. Pest. Kecsk. lt.

történt. Itt felmérés alá kerül minden hasznothajtó terület. Még a tanyaépület körüli belsőség is. Bár ez utóbbit mint hasznót nem hajtó területet a fundus területéből a végén le kellett vonni.

Nem kellett felmérni az olyan hasznavehetetlen homok vagy sziklás területeket, melyek nagy táblában összefüggően feküdtek, a telek általános leírásánál azonban már meg kellett említeni. Szintén ki vannak véve a mérés alól a posta, kereskedelmi, köz- és mezei utak, hasznavehetetlen földrészek, patakok, folyók. A falusi paraszt felmérő bizottság mentesül még az erdők, a hegyek felmérése alól is; e munkálatokat esküdt tett szakemberek, mérnökök végzik, kiket a földesúr vagy a község fogad fel és fizet vagy pedig az Al-Comm. rendel ki esetenként a község terhére.

A mérő eszközök beszerzése a földesúr vagy a helység kötelessége. A rendelet a következőket írja elő: „1. Fából való Bécsi öl, 2. Mérő láncz, 3. Hat vagy nyolcz egyenes Póznák, 4. Tíz faszegek és 5. papiros, tenta, lenia és rajzoló Plajbász“. ⁴¹⁾ A fa-öl mindkét végén meglegyen „béllegezve“, lábakra és újjakra felosztva. A láncz tíz öl hosszú legyen. A póznák nyolckilenc lábnyiak s vastagabb végük 3 újjnyi és hegyes, hogy a földben jó erősen állhassanak. Jó, ha a póznák valamivel hosszabbak, mert a hegyeken levő telkek méréséhez 3 ölnyiek keltenek. A faszegek egy láb hosszúak, felső végükön egy újjnyi átmérőjűek, az alsón pedig hegyesek, hogy a földbe minél könnyebben behatolhassanak. ⁴²⁾ Ha esetleg láncz hiányában fa-öllel kénytelenek mérni egyes helyeken, egy láncz alatt mindig 10 ölet kell számítani. ⁴³⁾

A pontos méréshez általában hét személy szükséges: „egy írástudó, aki megmértetett öleknek számát feljegyezze; két ember, akik a 6—8 póznákat hordozni és földbenyomni fogják; ismét kettő, akik a láncokat húzni és végtére két iffiú, akik a tíz fa szegeket tarsolyban vagy kosárban fogják hordozni“. ⁴⁴⁾

Ezen manipuláns vagy írődeák által vezetett kis munkáscsoport felmérési eljárását ellenőrizték a községi bizottság kint levő tagjai, akiknek főleg arra kellett ügyelni, hogy minden fun-

⁴¹⁾ Instr. IV. 6. §. Kecsk. It.

⁴²⁾ U. o. IV. r. 8—9—10—11. §-sok.

⁴³⁾ U. o. 12. §.

⁴⁴⁾ U. o. 13. §.

dus fel legyen mérve, a láncok jók legyenek (csak hiteles láncot volt szabad használni), a szöghordozók becsületesen számoljanak be a szögekkel s hogy a láncról az ölek és lábak pontosan leolvastassanak és a számadatok közzé felvétessenek.

Mivel e telekfelmérési munkálatokat „parasztok“ végezték, bár írástudó volt vezetőjük (igaz, hogy nem szakember), igen részletes utasításokat kaptak a legegyszerűbttől a legnehezebb figurák felmérésére.

A legelső utasítás az adott egyenes felméréséről szól, ahol megismerkedünk a mérőeszközök használatával is.

(I. ábra). A felméréndő egyenes az a és b pont közötti vonal, melynek végpontjaira egy-egy póznát teszünk. A mérés a) pontból indul ki úgy, hogy a lánc egyik végét az a) pontban levő Pál leerősíti, míg Péter megfogva a lánc másik végét a szeghordozó fiúval (akinél még mind a tíz szög ott van) előre megy, magával húzva a láncot, előre haladásában lehetőleg a b) pontot véve irányul s midőn a láncot megfeszülni érzi, hátra tekint, hogy az a) ponton álló Pál irányítása szerint, aki helyzeténél fogva az ab vonalon végig tekinthet, a lánc végét megfelelő helyre tegye és azt a szeghordozó fiúval egy szeg beverésével megjelölje A pontban. Így történik az első tíz öl megmérése. Most Péter és Pál felvéve a láncot előre haladnak a b pont irányában mind addig, míg Pál az A pontban elhelyezett szöghöz nem ér. Itt a szöghöz erősítve a láncot a visszatekintő Péternek újra beintí a b vonal irányát, aki aztán a szeghordozóval újra beszúrat egy szegget megjelölve vele a B pontot. Ezzel megtörtént a második tíz öl lemérése is. Mielőtt a lánc felvételével tovább mennének a b pont irányában, a Pál mellett szolgálatot végző szeghordozó — ezesetben szegszedő — fiú az A pontban elhelyezett faszegget ki húzza és magával viszi. Előre haladásukban Pál elérkezik a B ponthoz, megállást diktál s a lánc végét leerősíti a B ponthoz és Péterrel újra beirányoztatja a láncot, ki aztán egy szeggel leteszi a C pontot. Indulás előtt Pál szeghordozó fia felveszi a B pontban levő második szegget is és a láncolást folytatják C pontból tovább a fenti eljárás szerint mindaddig, míg csak a b ponthoz nem jutottak. Ha az ab távolság 50 öl volt, akkor a láncot ötször fektették le és a munkálat alatt öt szegget helyeztek el és szedtek fel, míg, ha 100 öl volt, tízszer fektették a láncot és tíz szegget vettek igénybe. A

szegek tehát nem csak a lánc végének megjelölésére szolgáltak, hanem — éppen úgy, mint a mostani méréseknél — egyúttal számolási egységként is szerepeltek, mert a Pál szedőfiánál levő szegek száma mutatta mindig, hogy hány tíz ölet mértek fel. S amellet biztos számítási eljárás is, mert az ellenőrzés igen könnyű volt: a két fiúnál levő szögeknek összesen tíznek kellett lenni. Ha 9 vagy 8 találtatott, akkor a mérés hibás, mert valahol elmaradtak a szegek, ezért induláskor mindig meg kellett számolni a szegeket, miáltal sok felesleges munkától menekült meg a bizottság. Ha pedig olyan hosszú területről volt szó, hogy a tíz szög a mérés folyamán elfogyott, akkor fel kellett jegyezni, hogy már egyszer fordult a tíz szeg s a mérést tovább folytatni s ha a szeg elfogyott, újra feljegyezni. Pl. egy 564 öl és 3 láb hosszúságon ötször fordult a tízszeg s azon felül összeszedett Pál fia 6 szeget s a lánchról leolvastak 4 ölet és azonkívül még fél ölet, azaz 3 lábat; egy számban kifejezve tehát $564\frac{1}{2}$ öl hosszúságot.

(II. ábra). Ennek felmérése már egy kissé önkényes és nem is pontos, mert nem a görbe vonalon, hanem egy közepes átmetszőn halad a mérés. Az eljárás ugyanaz, mint az 1. ábránál. Itt találunk utasítást arra is, hogy ha bokros vagy erdős területen kell mérést végezni, hogyan tűzzék ki a felméréendő egyenest. Először meg kell kísérelni az irtást, ha ez nem sikerül, úgy az egyenes kitézése komplikált. Először a kiindulás pontjában kell elhelyezni egy póznát az erdész vagy a tulajdonos segítségével, akik az erdőt jól ismerik; a második póznát úgy kell elhelyezni, hogy a harmadikból nézve egyvonalba essék az elsővel, a negyediket már úgy, hogy a harmadikkal és másodikkal álljon egy vonalba, az ötödiket, hogy a negyedikkel és harmadikkal, és végül a hatodikat, hogy az ötödik és negyedikkel álljon egy vonalban. Ha a végső ponton levő hatodik egy kissé jobbra vagy balra esik a már előre megjelölt végcélától, akkor hasonló eljárással visszafelé haladva kell korrigálni az egyenest.

Megtörténhetett azonban, hogy nagyobb akadályok merültek fel az erdőmérésnél; ekkor csak szakember, földmérő végezhetette el a munkát.^{44a)}

(III. ábra). Ezen ábra megtanít arra, hogyan történik

^{44a)} Instr. 20. §. Kecsk. v. lt.

a halom- és hegynek felmérése. Ez alkalommal az eddig használt mérő eszközök mellett sor kerül a hosszabb, 3 öles póznákra is. Bár a mérés a lejtő vonalán halad felfelé egészen a tetőig és azon át a túloldali lejtőn lefelé, mégse e lejtők hossza, hanem a hegykúpnak az alapja az $a-h$ vonal hossza keresendő. Tehát nem a hegyoldalon fekvő telkek területe számítandó ki, hanem egy olyan terület, mely akkor keletkeznék, ha az egész hegyet a vízszintesig lehordanák. A rendelet különösképpen meg is jegyzi, hogy ez hasznára van a birtokosnak, mert ha „a hegynek a, b, c, d, m hajlásai szerint egyenetlenül mérettetne ki a fundus, a számvetés által sokkal nagyobbra menne annak foglalattya, a valóságos foglalattyanál“.⁴⁵⁾

A kezdőpontnál, az a -nál elhelyezendő a 3 öles pózna s annak felsővégére jön a lánc, a másik végét a hegyre haladva magukkal húzzák olyan magasra, hogy a méréstől távolabb álló szemlélő irányítása alapján éppen vízszintesen álljon, itt megjelölik a b pontot és leolvassák a láncot $öl$ és lábnyi pontossággal. A hosszú póznát most a b -ben szúrják le és a c pontot irányítják be és jelölik ki, majd hasonló eljárással a c ponttól a d -t és innen végül az m pontot mérik le. A lánc vízszintes helyzetét mindig a hegytövében, vagy attól egy kissé távol állónak szemmértéke szerint irányozva be, m -ből ugyan így jönnek lefelé e -ig és innen f -ig.

A vízszintesen álló lánc $a-b$, $b-c$, $c-d$ és $d-m$, valamint $m-e$ és $e-f$ részlettávolságok adják a hegykúp alapjának hosszát, az $a-h$ távolságot.⁴⁶⁾

Az előző példák a mérő eszközök használatát, az egyenes különböző formáinak kitűzését és felmérését mutatták be, a következő példák már a terület felmérés módozatait ismertetik.

A IV. ábra egy derékszögű és egy ferdeszögű paralelogramma alakú teleknek terület-kiszámítását magyarázza.⁴⁷⁾ Az első a legegyszerűbb eset: a hosszúságot és szélességet össze kell szorozni. Nem olyan egyszerű már a rombold területének a kiszámítása. Ennél a szélesség nem a rövidebb $f-g$ oldal, hanem az alapra merőleges $f-i$. Tehát a $h-g$

⁴⁵⁾ Instr. IV. 21. §.

⁴⁶⁾ U. o. 22., 23., 24. §.

⁴⁷⁾ U. o. 25—29. §.

és az $f-i$ szorzata adja a területet ölekben. A rendelet már korábban kimondja, hogy a lábakat az öl tört részeiben kell kifejezni és a felmérés adatai között az ölhöz kapcsolva kell felvenni (a láb az öl $\frac{1}{6}$ része).⁴⁸⁾

Az V. ábra szerint az egyenlő oldalú, de öblös terjedelmű teleknek felmérése úgy történhet, hogy az öblös vonalú barázdán $efgh$ -n kell a hosszúságot lemérni s a szélességet sem az $a-d$ vagy $b-c$ adja, hanem az mb . Tehát a terület $efgh \cdot mb$. Pl. $efgh = 102\frac{1}{3}$ öl, $mb = 9$ öl. Területe tehát lesz $\frac{307}{3} \times 9$

egyenlő $\frac{2763}{3}$ egyenlő 921 □-öllel.⁴⁹⁾

(VI. ábra). A 4. és 5. ábra egy-egy darab teleknek felmérését magyarázza, a hatodik ábra már olyan felmérési eljárást mutat be, ahol az adatok közössége miatt több kisebb telek felmérése egyszerre történhet. Itt pl. az A, B, C és D telkek hosszának és szélességének meghatározásához elég a KL és LM adat, mert KL lemérésekor K -ből L felé haladva kijelölhették és lemérhették a q pontot s ezzel a Kq távolsággal megkapták az A telek szélességét; q -ből tovább mérve L -ig kapták az qL távolságot, mely megfelel a B, C és D telkek hosszúságának s ugyancsak, ha LM távolságot mérték, a mérés folyama alatt kapták meg az Lr, rs, sM részletadatokat, melyek a B, C és D telkek szélessége s ezek összege pedig LM az A telek hosszúsága lesz. Az ábra második része ugyanilyen felmérési egyszerűsítéssel foglalkozik. E szerint az NO vonal megmérésevel megismerték az F telek hosszát s ugyanakkor lemérték az Nt -t is az E telek szélességét és a tO -t, mint a G, H, J telkek hosszúságát, az OP lemérésevel pedig megtalálták a Py -t, az F telek szélességét, folytatólag az yx, xu és uO távolságokat, melyek a G, H és J telkek szélességei.⁵⁰⁾

(VII—VIII. ábra). A 7. egy szabályos, a 8. pedig egy szabálytalan trapéz alakú teleknek a felmérését mutatja be. Mind-

⁴⁸⁾ Ez alaprendelkezést a kioktatáson már módosították, mert a mérést féllábnyi pontossággal kellett végezni, vagyis $\frac{1}{12}$ ölben.

⁴⁹⁾ Instr. IV. 30. §.

⁵⁰⁾ U. o. 31. és 32. §.

kettőnél az alapot és a vele szemben levő oldalt mérték le s adták össze, mely összeget megfeleztve megszorozták az alapra állított merőleges vonal hosszával, vagyis a magassággal. A 7. ábránál tehát lemérendő volt az *ad* és a *bc*, valamint az *ad*-re állított merőleges, azaz a magasság. A számítás a következő:

$$\begin{array}{r} ad \text{ egyenlő } 144 \text{ öl} \\ bc \quad \quad \quad 52\frac{1}{2} \text{ öl} \\ \hline 196\frac{1}{2} : 2 \quad \underline{98\frac{1}{4} \times 85\frac{1}{2}} \\ 8400\frac{3}{6} \square \text{ öl} \end{array}$$

A 8. ábránál ugyanaz az eljárás csak arra kell ügyelni, hogy az alapra állítandó merőleges az alappal szemben álló párhuzamost metsze.⁵¹⁾

A IX. ábra területének kiszámítása ugyanaz, mint a 7. és 8-ik ábráé, csak ennél a magasságot felesleges kitűzni, mert az alapra merőlegesen álló egyik oldal ezt pótolja, vagyis a hosszúsági rovatba beírandó magasság az ábra szerint az *ab* oldal lesz.

A X. ábra már többfelé kiágazó teleknek a rajza. Az ilyen fundus felmérésénél — a rendelet szerint is — a gazda útmutatása, tanácsa nélkül nagyon nehéz boldogulni. A négyszögeknek kitűzése az ő támogatása nélkül szinte lehetetlen volt. Ebből a különös formára elnyúlt földből öt részletfigurát sikerült kihasítani. Az I. részletfigura felmérése az eddigiek szerint könnyű, a II. és III-nál az *m* és *s* pontok kitűzése már nagyobb gyakorlatot kívánt; itt az *m*—*G* felmérése a nehezebb, amely különben a II. ábrának az esete. A IV. *r* figura szabályos felmérési eset. Az V. részletfigura kitűzése és felmérése egyaránt új: itt egy háromszögű telek van négyszögletűre áttéve olyan formán, hogy *r* terület helyett *n* és *o* szögrészek hozzáadásával keletkezett négyszöget kell felmérni az *u*, *E*, *F* háromszög helyett. Az így kapott I—V. részletfigurák területének összege adja az egész telek területét.⁵²⁾

(XI. ábra). Ez szintén kombinált figura, melyet három részre kell bontani. Mind az I—III. részletfigura különben a VII. ábra szerint oldandó meg:

⁵¹⁾ Instr. IV. 31. §.

⁵²⁾ U. o. 40. §.

	Hosszúság	Szélesség	Középszélesség	Terület
		92		
I. rf.	73	<u>147</u>	119 ¹ / ₂	8723 ¹ / ₂
		239		
		107		
II. rf.	30	<u>74</u>	90 ¹ / ₂	2715
		181		
		67		
III. rf.	34	<u>48</u>	57 ¹ / ₂	<u>1955</u>
		115		

Egész terület tehát 13393¹/₂ □-öl

A XII. ábra még komplikáltabb esetet mutat be. E példa főként arra ad gyakorló utasítást, hogy a nem egyenes határok hogyan tűzendők ki. Az egész terület itt hat részben méretik fel.⁵³⁾

Ennek adatai a következők:

	Hosszúság	Szélesség	Középszélesség	Terület
I.	85	56		4760 □-öl
II.	80	74		5920 „
III.	31	39		
		<u>80</u>	59 ¹ / ₂	1844 „
		119		
IV.	71	53		3763 „
V.	40	33		1320 „
VI.	63	33		<u>2079 „</u>
			Egész terület	19686 „

Az alap utasítások szerint, mint látjuk, a paraszt bizottság mérési eljárása a négyszögekben való mérés lett volna: négyszögekre szaggatták szét a telket és ezek részletösszegei adták a telek terjedelmét. Mindjárt a felmérés megindulása után (1786. júl. 21-én) azonban bevezetik a háromszögekben való számítást is. Ez biztosabb és gyorsabb. Pestvármegyei Al-Commissió egyik kurrenslevelében a következőképen magyarázza el a három és négyszögekre való mérést: „Tapasztaltatott már némely helységekben, hol az irreguláris Figurák, melyek 3. vagy

⁵³⁾ Instr. IV. 41. §.

4. Szegletekre osztattak és az keresztáblákkal megmérték, hogy az hosszúságnak Summáját össze addálván és az Szélességének summáját is összevévén az egész hosszúságnak vagy Basisnak Summájával multiplikálták, mely hibás munkát okozott, az ilyettén esetben tehát, hol több három Szegletek vagy négy Szegletek egy darabban találtnak, következőket észre kell venni, az hosszát a Bázisnak, és a Fél mélységét avagy a Perpendicularumot az Szélességnek Rubrikájában kellett venni, az hossza mind a három szegletnek a félmélységgel avagy Perpendicularummal multipikáltassék és az ilyen darabban valamennyi három szöglet vagyon, hasonlóképpen vétesen fel és különösen számoltasson össze, úgy minden három szögletnek a Summája vagy capacitása össze adattasson és a Holdak s ölek rubrikájában tétessen, hasonlóképen kell a négyszögletű figurákkal bánni⁵⁴⁾

A háromszöletekre mérés tehát úgy történt, hogy először a telket háromszöletekre bontották, még a parallelogramát is. Példánkban (13. ábra) levő telken 3 drb háromszöget szerkesztettek: I., II. és III-kat. Ezeknek a háromszögeknek a területét számították ki külön-külön és ezek összege adta az egész telek területét. A háromszögre bontás után két szomszédos háromszög bázisát tűzték ki legelőször és azt mérték fel. Példánkban az I. és II. háromszög bázisa a BD egyenes lett. Ez került a fassionális tábla hosszúsági rovatába. Erre állították az Aa és Cc perpendicularumokat, melyeket lemérve külön-külön megfelezték és ezen összegeket, mint szélességi adatokat jegyezték be a fass. tabellába. A hosszúságnak és a fél perpendicularumnak szorzata adta a háromszög területét $\square$ -ölekben. Mikor a telek minden részletháromszögével végeztek, illetve azok területét $\square$ -ölekben megkapták, ezeket összegezték és ezen összegből számítottak ki az ismert eljárási móddal a telek nagyságát holdakban, hold hatvannegyedekben és $\square$ -ölekben.⁵⁵⁾

Bár utasításban nem található, mégis gyakorlatba bevették, hogy a felmérési naplóban pár vonással megrajzolták a felmért föld alakját a szükséges három vagy négyszögletre való bontás mellett, a megfelelő oldalakra pedig feljegyezték a számadatokat. Ezen alapfelvételek az otthoni tovább számításnál

⁵⁴⁾ Körlevelek 1786. július 21-én Kecskemét város levéltára.

⁵⁵⁾ Kecskeméti felmérési tabellából vettem ki.

vagy későbbi korrigálásnál pótolhatatlan mérési anyagot nyújtottak.⁵⁶⁾

A mérések, amennyire ilyen eszközök mellett lehetett, elég pontosak voltak; az ölek mellett fel kellett venni a lábakat, sőt a féllábakat is. A lábak rendszeren az ölek után az öl tört részeiben kerültek feljegyzésre. Pl. $537\frac{3}{6}$ öl.

A hosszúság és szélesség birtokában megfelelő eljárással megkapták a telek területét □-ölekben. Ezen összeg azonban a további számításoknál ilyen formában hasznavehetetlen volt; a telkeknek négyszögölekben való kifejezése a fassionális tábellába be sem íródott. A fundusok területét holdakban és négyszögölekben kellett meghatározni s a megfelelő rovatba bejegyezni. A négyszögölek számát el kellett 1600-al vagyis egy holdban található négyszögölek számával osztani. A rendelet még azt is előírja, hogy a holdak hatvannegyed részét is külön ki kell számítani és a holdak mellé mint törtet bejegyezni. Egy példával magyarázom meg ennek kiszámítását: A telek területe 4935 □-öl. Ezt elosztjuk 1600-al, azaz $4935 : 1600 = 3$ hold

$$135$$

és 135 □-öl. Ma így fejezzük ki a területet. A rendelet szerint azonban a 135 -t még kikellett fejezni a hold hatvannegyed részében is, vagyis a 135 -t el kellett osztani 25 □-öllel, mint a hold $\frac{1}{64}$ -ed részével.

$$\text{Tehát } \frac{135}{10} : 25 = 5$$

az eredmény $\frac{5}{64}$ -ed és 10 □-öl. A bejegyzés $3\frac{5}{64}$ hold és 10 □-öl lesz.

De az ölek $\frac{1}{6}$ -od, sőt tizenketted részét se lehetett elhanyagolni, pl. egy 50 öl hosszú és $5\frac{2}{6}$ öl széles kertnek területét a következőképpen találták meg:

$$50 \times 5 = 250 \text{ □-öl} = \frac{10}{64} \text{ hold}$$

$$50 \times \frac{2}{6} = \frac{100}{6} = 16\frac{2}{3} \text{ □-öl}$$

tehát a kis kert területe $\frac{10}{64}$ hold és $16\frac{2}{3}$ □-öl.

⁵⁶⁾ Kecskemét város levéltárában levő eredeti felmérési naplókban minden birtok be van rajzolva kb. 2—3 cm. nagyságban, s mindegyikre rá vannak rajzolva a 3—4 szögletekre tagolt kis telekrészek is, sőt mellettük található a terület kiszámításával kapcsolatos számítási műveletek is.

Egy másik példa még komplikáltabb:

A telék hossza 100 öl, szélessége $42\frac{1}{6}$, területének kiszámítása a következőképpen történik:

$$100 \times 42 = \frac{4200}{1000} : 1600 = 2 \text{ hold} \quad 1000 \text{ □-öl egyenlő } \frac{40}{64} \text{ hold}$$

$$100 \times \frac{1}{6} = \frac{100}{6} = 400 : 6 = 66\frac{4}{6} \text{ □-öl}$$

$$66\frac{4}{6} \text{ □-öl} = \frac{2}{64} \text{ hold } 16\frac{4}{6} \text{ □-öl.}$$

Területe tehát: $2\frac{2}{64}$ hold és $16\frac{4}{6}$ □-öl.

Éppen, mert egyszerű emberekről volt szó, már a mérés megindulásakor (1786. aug. 19.) magyar nyelvű négyszögölek átszámítására szolgáló könyvecskék beszerzését teszik lehetővé, még így is hosszadalmas és nagy figyelmet igénylő munka volt ez, hiszen az ölek mellett tört alakban kifejezett lábak mindig vegyes számmal való szorzást kívántak, ami még az írástudó és számolásban jártas embernek is fárasztó és nehéz munka volt.⁵⁷⁾ Ha az adatok használhatatlanoknak minősültek, a revízió alkalmával a telket újra kellett mérni, amit különben akkor is megtettek, ha a gazda kérte azt, kifogásolva a kimutatott eredményt. Az újrafelmérés már könnyen, minden félreértés nélkül mehetett végbe, mert az első felmérés alkalmával elhelyezett cövekek elmozdítását szigorúan büntették, amelyeket különben is nem csak a föld tulajdonosainak, hanem a csőszöknek is őrizni kellett.

Ha ezekről megállapították, hogy ez alkalomra már az eredeti helyükről elkerültek s a gazda bűnössége nyilvánvalóvá vált, a földmérés terhe a gazdát sújtotta.⁵⁸⁾

IV.

A teher jövedelmének megállapítása.

A conscriptio második része: a telkek *jövedelmének*, a tulajdonos bevallása alapján történő *megállapítása* volt.

⁵⁷⁾ Hogy milyen nehéz munka volt ez, mutatja az a sok körlevél, mely éppen a pontos számításokra hív fel; kitűnik ez a kecskeméti összeírási anyagból is, ahol nem egy szakasznak számításait húzta át a revizor elejítől végig.

⁵⁸⁾ Al-Commissio Currense levele 1787. febr. 8. Kecsk. v. lt.

A *belterületen* a ház mellett elterülő kertek 800 □-ölon felül, akár használták valamire, vagy bármivel voltak azok bevetve, vagy ha éppen üresen álltak is, veteményes kerteknek minősültek és a jövedelmét is ilyen értékeléssel vették fel. Abban az időben főleg falvakon igen gyakoriak voltak ilyen terjedelmű beltelkek. A 800 □-ölon alóli rész mint a lakóház tartozéka akár üres, akár nem, mint virágos kert, értékelés nélkül került a Fassionális Tabellába. — A házak csak számozást kaptak, azok nagysága, vagy a telken levő elhelyezése vagy éppen hogy milyen célra használtattak, még mint megjegyzése került a tabellába, a helység fejlődés történetének nagy kárára.

A *külterületen* a haszon- vagy jövedelem-vallomás a föld *mindennemű* hozadékára kiterjedt:

„Hasznos földek“ a következők: „a) szántó földek, b) olyan szántó földek, melyek több esztendő alatt csak egyszer műveltetnek, c) halas tavak, d) rétek, e) kertek, f) mezők és havasok, g) tövis bokrok, h) szőlők, i) erdők“. Bár hasznohozók mégis kivételnek a jövedelem-bevallás alól az „arany, ezüst, vas, só- és enyves szénbányák s több effélék, úgy szinte só-érlelések és kőbányák“.⁵⁹⁾ Ezekről sem felmérés, sem bevallás nem készült, — ezek a kincstár kezében voltak már eddig is, — csak annyiban kerültek a tabellába, hogy a fundus leírása mellett nagy általánosságban bejegyeztetett, hogy kb. mekkora és milyenfajta földdarab. Hasonlóképpen történt a felvétele az olyan természetű földeknek is, mint a „kösziklák teljességgel gyümölcs-telen hegyek és a vízállások, melyek gazdaságos haszonra éppen alkalmatlanok, az utak, víz-árkok“ s a földnek hasonlóan természetlen darabjai.⁶⁰⁾

A telek jövedelmének bevallása a felméréssel kapcsolatban kint a földön ment végbe. A birtokos mindegyik földdarabjára nézve bevallotta évi jövedelmét. A szántó földekre mag szerint történt a bevallás és pedig a négy fő magra: buzára, rozsra, árpára és zabra. A réteknél szénában, a szőlőknél borban, az erdőknél pedig fában állapították meg a hasznot. Ha a föld árendában volt kiadva, nem az árenda mennyisége volt az irányadó, hanem a föld tényleges termő képessége, illetve a földtől várható termés mennyiség. Állt ez nemcsak egy bizonyos időre kiadott földekre, hanem olyanokra is, ahol a bérlet az árendátor utódjaira is kiterjedt.

⁵⁹⁾ és ⁶⁰⁾ Instr. 9—10. oldal.

Az olyan földesurak, plébánosok vagy bármiféle földbirtokosok, akik számadáskönyvekbe szokták jövedelmüket bevezetni, kötelesek voltak 1777—1785-ig eső kilencévi adatokból külön-külön mindegyik földdarabra vonatkozólag, úgy az őszi, mint a tavaszi termésnek egyévi átlagát kiszámítani s a vallo-másnál ezen adatokat rendelkezésre bocsátani. Ezekre azért is szükség volt, mert a jobbágy vallomásokat ezek alapján jobban ellenőrizhették.

Előfordulhatott az is, hogy a földbirtokosok „röstségből” vagy más okból úgy művelték földjeiket, hogy arról még közepes termés eredményt sem vallhattak be, ez esetben a föld minőségét és a hozamát is a szomszédos földekhez hasonlítva kellett megállapítani. Ugyanez az eljárás érvényesült azokkal szemben is, akik földjeiket több éven keresztül csak azért hagyták legeltető mezőnek, mert bőviben voltak a földnek.

A jövedelem-bevallás általában a következő irányelvek szerint ment végbe: Ha egy darab földrész a telekből megmértett a mérést végző bizottság a jövedelem-bevallással kapcsolatban a következő kérdéseket intézhette a föld tulajdonosához. Ha szántóföldről volt szó, arra kellett első sorban feleletet adni, mit szokott belevetni és mennyit? A gazda erre bejelentette pl., hogy rozstot, búzát vagy árpát s mindegyik magból pl. 8 mérőt. Ez ugy volt értelmezendő, hogy egyik évben az egyiket, a másik évben a másikat s aztán a harmadik évben a harmadik fajta magot, s hogy mindegyikből 8—8 mérőt vetett a földbe. A következő kérdés már az volt, mennyi magot kapott vissza? Ez esetben a vallomás így szólhatott: rozsból 6, búzából 6 és árpából 8 szemet. A termés-eredmény tehát évenként rozsból 48, búzából 48 és árpából 46 mérő volt.

Mivel a vallomást csak a négy fő-magban: búzában, rozsban, árpában és zabban lehetett megtenni, a szántó földek jövedelem-megállapításánál, nagyon sokszor előfordult az önkényes terméseredmény-megállapítás is, mert ha kukoricát, babot, kendert, kölest, burgonyát stb.-t vetett a gazda vagy nagyobbrészt ezzel szokta bevetni, nem ezeknek a hozadéka vétetett fel, hanem vagy átszámították mennyi gabona értéknek felel meg és azt jegyezték be a gabona oszlopába mint jövedelmet, vagy pedig a környékbeli földek gabona terméseredményét vették alapul és a négy főmag megfelelő oszlopába ezen adatokat írták be. Ez az eljárás volt a parifkálás. A négy fő-

magra történo bevallás-korlátozás különböző és különböző parifikálást tett szükségessé.

A *halas tavak*, mivel azok jövedelmező birtokrészek voltak, pontosan felmértettek, jövedelmük azonban nem az értéketett bérleti díjnak megfelelő buzában parifikáltatott, hanem a környékbeli hasonló területű szántóföld hozadékában.

A *rétek* mindig felmértettek és jövedelmük a széna és sarjú: szekér számából állapított meg, az eredmény azonban mindig mázsában jegyeztetett fel.

A *kertek* általában réteknek minősültek. Ha konyhai zöld-séges vagy gyümölcsös volt, jövedelmét szénában fejezték ki, ha pedig szántották és kukorica, bab vagy káposzta vagy kender volt benne, haszna a négy fő magban határozott meg; az esetben pedig, ha szőlőnek használtatott a rajta teremhető bormennyiség volt az irányadó.⁶¹⁾ A birtok leírásában mint kertek szerepeltek, jövedelmük azonban a parifikáció szerint a szántóföld, rét, szőlő oszlopaiba került.

A *legeltető mező* szintén mint rét került elbírálás alá s termőereje szerint jó, alávaló vagy legalább való, rossz jelzőt kapott, termés eredménye szénában vagy sarjába íratott fel.

A *havasok* jövedelme a rét oszlopban széna és sarjában állapított meg annak mérlegelésével, mennyi a rajta teremhető széna vagy mennyi az árendája. Ha egyik adat sem állott rendelkezésre, akkor a szomszédos hasonló földrésznek a jövedelme szerint bíraltatott el.

Tövis és bokros helyek, melyeket erdőhöz nem lehetett számítani, a jövedelem elbírálásnál legeltető mezőként szerepeltek.

Hasonlóan legeltető mezőknek tekintették azon *árkolások* is, melyekből fővény vagy agyag ásatott s termőföldréké már nem voltak javíthatók.

A *szőlők* elbírálásánál a legnagyobb körültekintést ajánlja a rendelet, mert itt a legbizonytalanabb a terméseredmény. Lehetőleg kevésre kellett a hasznot megállapítani s mindig akó szerint borbán kifejezni. „A szőlők közt levő gyümölcsösök vagy szilvások mint gyümölcsös vagy veteményes kertek vétetnek fel. Olyan szőlők, melyek a sok fa miatt erdők-

⁶¹⁾ Al-Comm. Currens levél 1786. okt. 8-án, Kecsk. levéltár.

nek látszanak, mivel a gyümölcs csak accidentális, a szőlő pedig fundamentális termés, szőlőknek vétetődnek“.^{61a)}

Az *erdők* jövedelmének felbecslése a rajta teremhető fa mennyiségén alapult. A felbecslésnél a legutolsó kilencévi kitermelés adatai voltak az irányadók. Ebből kellett megállapítani milyen mennyiség esett holdanként, és mi volt a piaci ára, s ezek alapján mennyi a holdankénti jövedelem pénzben. Az erdők fennmaradását általában fontosnak tartja a rendelet, ezért a jövedelem megállapításnál, főleg olyan helyeken, ahol az erdő földje irtás után szántónak is alkalmasnak látszik, enyhébb elbírálást ajánl, mert a túlértékelés miatt esetleg az erdőt kitermelik és szántónak fogják használni. Ott is jogosult a méltányos elbírálás, ahol az erdő olyan helyen fekszik, hogy a fa nem értékesíthető. Ezek csak mint bokros helyek, vagy mint legeltető mezők vehetők fel s jövedelmük is ennek alapján állapíthatók meg és ezen összeg kerül az erdők oszlopába.

Általában a munkának ez volt a legnehezebb része. Vidékenként nagy változtatásokat kellett tenni az alaprendelet intézkedéseiben. Az Al-Commissiónak a munkavezetésén kívül ez volt egyik legfontosabb teendője. Éppen ezért a vármegye kerületén belül kb. félevenként kioktatásokat szervezett s a kétséges dolgokat ezeken beszélték meg vagy pedig mint a kecskeméti felmérési anyag is mutatja, kurrens levelekkel adott egyes kérdésekre utasításokat.

Amennyire fontos volt, hogy a községi bizottság a felmérés alkalmával még a fél lábakat is számon kérje, éppen olyan vagy talán még nagyobb fontosságú volt az a ténykedése, hogy bárkivel szemben a fundusnak jövedelmét *igazságosan* állapítsa meg.

A munka megindulása előtt a kir. kancellária tisztában volt azzal, hogy e mindenkit személyében érintő rendelkezés etikai alapot csak az egyenlő mértékkel mérő igazságos eljárásból nyerhet: kivétel tehát semmiféle formában nem tehető.

Erről szólnak az alap patens 7., 8. és 9. §-ai.⁶⁴⁾

Először azokat nyugtatja meg, akik eddig a conscriptio alól kivonták földjeiket vagy eltitkolták azok termését, ezekkel szemben „minden büntetéseket elengedünk“, mondja a patens, „akarjuk, hogy senki azért ne háborgattasson, ha most oly fun-

^{61a)} Al-Comm. kurrens levél 1787. máj. 5. Kecsk. lt.

⁶⁴⁾ Alap patens. Kecsk. városi levéltár.

dusok jönnének a világosságra, melyek még eddig adózás alatt nem voltak“.

Amennyire megkönnyíti a régi eltitkolók helyzetét az igazságos jövedelem megállapíthatása végett, éppen olyan szigorral lép fel azokkal szemben, akik az új összeírásnál „szántszándékkal“ vagy „csalárdsággal“ elhallgatják vagy kivonják fundusaikat. Az ember egyik csúf lelki vonására az irigységre és a pénzvágyra alapítja az erről szóló 8. §-t, amidőn az alattomos feljelentőknek nagy jutalmat biztosít. Ha nemes ellen történik feljelentés akár az Al-, akár a Fő-Commissionál s az igaznak bizonyul, „az olyan nemes ellen, mint a mi Kegyelmes rendeleteinknek általhágója ellen, Fiscális per indíttasson és csak igen röviden elvégeztessen“. „A feljebb való Bíró előtt is minden további halogatás nélkül azonnal elvégeztessék“. Büntetése igen súlyos: az eltitkolt fundus árát kell nekie lefizetni s ezt kapja a feljelentő, kinek neve azonban titokban marad, vagy pedig a fundus vétetik el tőle és ezt kapja a feljelentő. Ha a szóbanforgó telek Jobbágy fundus lenne, az esetben (a földesúri haszonvételnek s szolgálatnak terhével) a bejelentő vétetik annak birtoklásába. Ha feljelentő a természetbeni jutalmazás mellett is titokban akar maradni, „Fundus nyilvánvaló kótyavetye által eladatván“, „az érte felveendő pénz“ adatik át neki jutalomkép.

Hasonlóan szigorú intézkedések azok is, melyek a jövedelem csonkítás megakadályozására szolgálnak. (9. §.)

Ezek szerint bármilyen *eltitkolás*, csalás történt a kimérés vagy bevallás alkalmával és azt akár „a földmérést végző személyek, akár a földesúr vagy gazda“ követte el, „a vétek mivoltához képest fog büntetődni“, „a birság ára pedig a Felfedezőnek fog nevének elhallgatásával ítéltetni“. A feljelentéseket akkor is megvizsgálják, ha már a fassiók lezárattak.

A községi bizottság felmérési munkálatai olyan körülmintő pontossággal folytak, hogy a telek eltitkolás szinte kizártnak mondható. Ilyen eset legfeljebb a magánmérnök (akitől az Al-Comm. szintén esküt vett) által felvett földesúri nagyobb birtokoknál fordulhatott elő, amikor a mérnök mellett a helytartó is be volt avatva a dologba.

A 9. §-ban említett eltitkolás főleg a rendes keretek között folyó jövedelem bevallásánál felmerülő szabálytalanságokra vonatkozhat.

Hogy a munka e részénél a bizottságnak nagy éberségre és komoly megfontolásra volt szüksége, egész természetes. *Éberségre* szükség volt a bevallóval szemben, aki tudta, hogy a most bejelentett jövedelme lesz az ezutáni mindenkori adójának alapja, tehát földjének minőségét s az abból vehető jövedelmét a lehető legalacsonyabbra igyekezett bevallása alapján megállapítani, komoly megfontolásra pedig azért, mert hivatalos megbízatásával járó esküjét és embertársának sorsát kellett, az eléje terjesztett adatok elbírálásánál becsületesen és igazságosan összeegyeztetni.

Tudva azt, hogy a jövedelem bevallás tisztasága legnehezebb feladata a községi bizottságnak és helytartónak, a k. kancellária külön ellenőrzői eljárást dolgoz ki, amelynek utasításai szerint kell a haszonbevallást megtartani. E 36 §-ból álló rendelkezés szerint az első ellenőrzés, a községi bizottság előtt a mérés alkalmával, vagy pedig utána eszközölt haszonbevallással egy időben történt, a második az u. n. „valóságos controléria“ pedig a fassiók végleges lezárása alkalmával.⁶⁵⁾

A bevallás lefolyása tehát szorosan össze volt kapcsolva az ellenőrzéssel. A bizottság mielőtt a jelenlévő vallomásttevő birtokosok kikérdezéséhez fogott volna, ezen birtokosoknak, továbbá a bírónak, esküdteknek és választott férfiakkal jelenlétében a község helytartója ismertette a munka célját és felolvasva a patens 7., 8. és 9. §-ait, megmagyarázta az eltitkolás súlyos következményeit, majd a bizottság tagjait ismételten emlékeztette az ő hitelt kötelelességeikre.

Ilyen előkészítés után következhetett csak a vallomásra jelentkezők kikérdezése. Első kérdés: „Mit és mennyit vethet el szokás szerint a tavaszi és őszi magból ezen földbe?“ A második: „Ezen vetésből közepszerű esztendőben mennyit szokott bevenni?“ A válaszok a bizottság előtt hangzottak el. Az utasítás szerint a vallomást nem kellett azonnal elfogadni, hanem a helytartó ezzel kapcsolatban feltett további kérdéseire adott válaszokból kellett az igazságot kihámozni. Ha a helytartó a vallomást helytelennek találta, a hibákat előterjesztette a fatusoknak s ugyanezen dolgokra kikérte a jelenlévő választott

⁶⁵⁾ 1787. febr. 10-én Kecskeméten tartott „kioktatás“ alkalmával leírt manipuláció 36. §. áll és részletes előírást ad a bevallás és vele kapcsolatos ellenőrzésről. — Az utasítás szerint ezt a kioktatáson résztvevőknek le kellett írni.

férfiak és szomszéd birtokosok véleményét is. A vallomást tevő meggyőzésére igénybe vehették még a szomszéd falu vallo-másait is. Ilyen körütekintő alapossggal kellett tisztázni minden egyes vallomást.

Hogy azonban a helytartónak a bevallás vezetéséhez teljes áttekintése legyen s a községi bizottság munkáját is az esetleges részrehajlás szempontjából is ellenőrizhesse, a rendelet külön is intézkedik, hogy mielőtt ki menne a községbe, tájékozdjék a szomszédos faluban az illető község termésviszonyairól, általában az ottani gazdasági helyzetről.

Miután a jövedelemmegállapítás minden telekre nézve megtörtént, az egyes szakaszok lezárattak, ezek végösszegeiből összeállították a falu summáris extractusát, mely a falu fundusainak területét és az azok után eső jövedelmet összesítve foglalta magában (a szántóföldnél a háromévi, rétnél, szőlőnél és erdőnél az egyévi összjövedelmet).

A summárius extractus, a Fassionális Tabellák (könyvek), a gabona helyi árát feltüntető jegyzék, továbbá a haszonbevallásnál felmerült considerációk és connatációk jegyzéke felküldetett az Al-Comm.-nak, hogy azokat az Al-Commissió calculansa átvizsgálja és az iratokat előkészítse a második u. n. való-ságos controlériára.

A munka mindaddig szünetelt, míg az Al-Comm. calculansa az iratok áttanulmányozásával: a fassionális könyvek felmérési és bevallási eredményeinek számszerű átnézésével el nem készült. Az anyagnak ilyen szempontból való feldolgozása után vált csak lehetségessé, hogy az Al-Comm. a munka végleges lezárására kitűzze a revízió és ellenőrzés napját, amikor az AC. személyes kiszállással megejthette az úgynevezett „valóságos controlériát“. Ezen utolsó ellenőrzésnek nem csak az volt a célja, hogy a calculans által megállapított hibákat vegyék revízió alá vagy a gazdák esetleges sérelmeit orvosolják, hanem hogy a vármegye összes helytartóinak jelentéseiből, majd a helyszínen tapasztalatokból, továbbá az odahívott szakértő bizottság véleményéből megállapítsa azt a termés-fokozatot, mely a vármegye egyes községeire alkalmazható.

A controléria kiinduló pontja azon község lehetett a rendelkezés szerint, amelyre nézve a helytartók jelentéseiből megállapítható volt, hogy a bevallás a legtisztábban a legbecsületesebben történt. (20. §.)

Ide ment le az AI-Comm. vezetője a calculánssal s ide rendelt az előírás szerint „egy-két pár“ helytartót és néhány „hiteles és próbált gazdákat“, akik ebben az ellenőrző munkában segítettek. (22. §.)

Ez elé a bizottság elé terjesztette a szóbanforgó község helytartója a községi fassiókat. Ezek átnézésével első sorban megállapították, kik vallottak a legigazabban. Ezeket előhívták és megdicsérték, egyúttal bevonták őket a további ellenőrző munkába: „a fassióban talált helytelenségekről és kétséges állapotokról“ kértek első sorban felvilágosítást, majd felszólították őket, hogy a földön végbemenő ellenőrző munkában is vegyenek részt és támogassák a bizottságot a vallomás tevők felvilágosításában és meggyőzésében.

Ilyen előkészítő tárgyalás után vonult ki a bizottság a földekre. Mivel az ellenőrzési utasításban (21. §.) szigorúan külön §-ban is el van rendelve, hogy a falu Summárius Controlériájában talált az egész községre, telkeire vonatkozó jó, közepes vagy rossz minősítés az egyes földek termésmegállapításánál alapul nem szolgálhat, ezen „valóságos controlérián“ tehát a Fassionális Tabellában felvett összes telkeknek jóvedelem bevallását külön-külön elbírálván kellett ellenőrzés alá venni.⁶⁶⁾

A telkek szerinti ellenőrzés a Fassionális Tabella alapján az I. szakasz 1. top. számánál kezdődött. Tekintettel arra, hogy rendszeren a falu házas telkeinek az összeírásával kezdődött a felmérési munka, az első top. számok különös ellenőrzést nem kívántak, hacsak a háztelken található konyha vagy gyümölcsös kertek haszonbevallásával nem foglalkoztak. A komoly ellenőrző munka kint a földeken kezdődött. Erre vonatkozó utasítások már részletesebbek is. A rendelet szerint, mikor a szántóföldekre kerül a sor, a „község íródeákja olvassa földről tett bevallást“. A birtokoshoz a következő kérdés intézendő: „ez az ő saját és igazsággal összekapcsolt vallomása volna-e?“ Igenlő válasz esetén is megkérdi tárgyalást vezető helytartó a szom-

⁶⁶⁾ A kecsk. ltárban kezelt körlevelek között több controlérára való meghívást és terminus kifizést találtam. Ezen meghívók szerint nem várták meg, hogy az egész környék községeinek felmérése befejeződjék, hanem ha a felmérés befejeződött és a calc. a fenti átvizsgálást befejezte, a környék bírúinak és helytartóinak bevonásával megtörténhetett a val. controléria.

szédbirtokosokat, hogy elfogadható-e e jövedelem. Ha a nyilatkozat nem volt összhangzó, akkor a választott férfiak, kik a föld jövedelmének összeírásakor a község bizalmi emberei voltak, továbbá a bizottság többi tagjai is, mint szakértők hoztak döntést a kérdéses ügyben.

Ez ellenőrzői munka jegyzőkönyvben örökített meg, amelyben a község helytartója a következő adatokat vette fel erre a célra elkészített oszlopos táblázatban: 1. Birtok száma, tulajdonos neve és a föld leírása. 2. A föld minősége. 3. Controlérozott jövedelem. 4. A birtokosnak az ellenőrzésnél megállapított jövedelemre tett nyilatkozata. Ez vagy úgy szólt, hogy „reá áll“ vagy pedig „nem áll reá“, mely esetben a fatens kifogásai is felvétettek.

Hogy mennyire egyénileg és csak a földbevetett magból kapott haszon alapján történhetett a jövedelemmegállapítás, a többek között mutatja az is, hogy a rendelet ez alkalommal külön is megjegyzi (26. §.), illetve tiltja az olyan haszonmegállapítást, mely a szomszéd földjének haszonértékét az ugyanolyan minőségű, de mással bevetett földnek hasznaként venné fel, „mert nem befolyásolható senki sem, hogy földjébe egy és ugyanazon magot vesse“. Ugyancsak az egyéni elbírálás mellett tör pácát az az álláspont is, hogy még az uraság számadásai sem voltak minden esetben az ellenőrzésre elfogadhatók.

Általában megállapítható, hogy ezen ellenőrző eljárási módzatok minden személyi befolyástól mentes tiszta és tényleges haszonmegállapításnak kihámozását tartják szem előtt.

A controléria megnyitása, fenti módzatok között az Al-Comm. vezetőjének jelenlétében történt. Miután azonban a község helytartóját bevezette az ellenőrzés munkájába és az elég megbízható és ügyes embernek találtatott, a munka folytatását reá bízva tovább ment olyan helytartók mellé, akik „gyengébbek“ és nem „egészen megbízhatók“.

Ha a községben befejeződött az ellenőrzés, amely kisebb faluban 2—3 napig tartott, e bizottság átvonult a szomszéd faluba az ottani hasonló munka elvégzésére.⁸⁷⁾ Eddig a

⁸⁷⁾ Ennek feltétele volt természetesen az, hogy a községi iratok a kellő ac. felülvizsgálaton átessenek. Megtörténhetett, hogy az AC. összevárta a szomszédos községek iratait s a controléria tényleg az alap rendelkezés szerint ment végbe, de amint a körlevelekből megállapítható, na-

szomszéd bizalmi emberei voltak az ellenőrök, most pedig ennek a községnek emberei végzik az ellenőrző munkát. Itt az elsőhöz hasonlóan megalakult a bizottság: az Al-Comm. megnyitotta s a vezetést átadatta ennek a helytartónak. A rendelkezés szerint egy helység controlériáján legalább két község bizalmi embereinek kellett jelen lenni. A gyakorlatban — mint a kurrens levelekből megállapítható — minden községben akkor lehetett e controléria, ha az összes iratok revízió és contr. végett felküldettek az Al-Comm.-hoz és ez az átvizsgálás után annak terminusát legmegfelelőbbnek találta. Az is látható azonban ezekből, hogy e terminusok kitűzése egyik vagy másik községtől, még ha szomszédos volt is, teljesen függetlenül történt, és hogy az előírt két község bizalmi férfiai mindig a szomszéd helytartói, bírái és vál. férfiai voltak, akiknek meghívását az Al-Comm. intézkedése alapján a község előljárósága intézte, s mert több napi ott tartózkodással járt, ezeknek, valamint az Al-Commissionának elhelyezéséről és ellátásáról is ez gondoskodott.

Külön intézkedés volt azon falvakban folyó contr. vonatkozóan, melyek a szomszédos vármegye határán feküdtek. E bizottságba a szomszédos vármegye is küldött ki bizalmi embereket. Az ellenőrzés itt a közös határon haladva úgy történt, hogy egyszer ennek, egyszer amannak a vármegyének telkét vizsgálták felül, hogy a váltakozó eljárással a haszonbecslés tökéletesebb lehessen. Itt mutatkozott ki a két vármegye termés elbírálási mértéke, amely természetesen nagy differenciákat nem mutathatott. Hasonló közös bizottság ellenőrizte a distriktusok érintkező telkeinek jövedelemmegállapítását is. Az ország határán levő ellenőrzést majdnem teljes egészében az Al-Comm. végezte, segítve a helytartónak, hogy ezáltal elejét vegye az esetleges félreértéseknek.

A controléria jegyzőkönyvek a helytartónál maradtak, hogy az ide-oda utazgató Al-Comm. alkalomadtán megvizsgálhassa a panaszokat.

A contr. könyvek adatai alapján az Al-Comm. jelentést tett a Fő-Comm.-nak és ez döntött az iratok alapján a kérdéses ügyekben. Ha ezen végső fórum döntései is visszaérkeztek a gyobbrészt minden községnek külön-külön terminusa volt ezen ellenőrzésre, melyre persze a szomszéd községek bizalmi férfiai hivatalosak voltak.

községbe s ezek alapján a korrigálás megtörtént, a fassinális könyvek végleg lezárhatók, letisztázhatók és az Al-Comm. tisztviselői és a községi bizottság tagjai által aláírhatók voltak.

A felmérési munka legutolsó része az individualis tabellának vagy egyéni birtoklapnak vagy táblázatnak a kiállítása volt.

E fontos okmányban megtalálta minden birtokos az ő tulajdonát képező összes birtokainak felmérési és haszonmegállapítási hiteles adatait minden birtoktestre vonatkozólag külön-külön. Elkészítése a községi helytartó vagy előljáróság kötelessége volt.

Ezen 24/38 cm. nagyságú 4 oldalas nyomtatványlap két részre tagolódik. Minden lap első oldalának felső vízszintes rovatában található a *birtokos személyére* vonatkozó néhány adat: a) a házának száma, b) birtokos neve, c) a község és földesúr neve és d) végül a vármegye megnevezése. Ez alatt folytatólag találjuk a *birtokra vonatkozó* adatokat I—V. oszlopban feltüntetve, ugyancsak ez utóbbi rovatolást találjuk a 2—4-ik oldalakon. Az I. o.-ba jött a birtok topografikus száma, II-ba a szakasz és a fundus neve, III-ba a telek területe, IV-be a fundus termése (ezen oszlop fejét mindig aszerint töltve ki, hogy szántó, rét, szőlő vagy erdő-e a szóban levő terület s így ide vagy a négy főmagot, vagy szénát stb. írtak a termésnek megfelelően), az V-be került végül a bevallott és ellenőrzött termésmennyiség egy holdra számítva.

Az egyéni lapok legfőbb kelléke a kifogástalan *pontosság* volt; ezeknek és a Fassinális Tabellák minden összegének fedni kellett egymást. *Közszempontjából* azért volt erre szükség, mert a falura megállapított összetelekjövedelem a Fassinális Tabellákról készült, a falut terhelő adó meghatározása pedig a summárius extractuson alapult, tehát ha az egyéni lapok az eredeti Fass. Tabellákból hibásan vagy hanyagul irattak ki, az adó szétosztása is igazságtalanul mehetett csak végbe. *Magán érdekből* pedig azért volt fontos a hibátlan pontosság, mert az egyéni birtok-lapok lettek úgy a birtokos, mint a község szemében azon hiteles okmányok, melyekre mint a Fassinális Tabellák kivonatára hivatkozhatott a tulajdonos és község egyaránt minden birtok és adóügyével kapcsolatban.

Ezzel megteremtette II. József a jelenlegi birtokkataszter őseit (igaz ugyan, hogy ezeket a XIX. sz. közepén készült fel-

méréseknél nem használhatták, mert országosan még 1790-ben elégették), amely nem általánosságban dülök szerinti minősítésben, hanem minden birtok külön elbírálásával egyedi megállapításban fektette le a birtok területét és jövedelmét.

V.

A munkálatok lefolyásának története.

E hatalmas munka végrehajtó szerveiről az előző részekben már bőven volt szó, ismeretlen azonban előttünk az egész munkának országosan történt végrehajtása és lefolyása. Sajnos, ezt megrajzolni most már lehetetlen, mivel ezen munkálatoknak anyagát II. József halála után országosan megsemmisítették, nagyobb részt elégették. A pestmegyei Al-Commissiónak a Kecskemét város levéltárában szerencsésen megmaradt kb. másfél százra tehető körlevelein keresztül azonban betekintést nyerhetünk arról, milyen nehézségek és akadályok merültek fel, vagy milyen rendszabályok váltak szükségessé, hogy e halálosan gyűlölt munka tényleg végre is hajtassék.

Az előzőekből tudjuk, hogy a munka vezetése Bécsben a kir. Kancellária egyik albizottságának kezében volt. Az egész ország területéről idefolytak össze a jelentések a helytartók, az Al-Commissiók és a Fő-Commissiókon keresztül. E jelentések alapján intézték leirataikat vagy az egész ország területére vonatkozóan általánosságban, vagy pedig csak egyes Al- vagy Fő-Commissiónak szánva, ha valami kérdéses dolgot kellett megmagyarázni, vagy bizonyos dolgokban elvi döntést hozni az egyes vidékek gazdasági viszonyait is tekintetbe véve, vagy ami legtöbbször található ezekben: a felmérési munkák elmaradása ügyében.

Az egész összeírási munka elvégzésére kb. másfél évet (1786. márc.—1787. okt. vége) szántak, ami az ilyen körülményes és lelkiismeretes pontossággal végrehajtható munkára igen kevés idő.

E másfél évi munkaidőből is az első három hónap úgyszólván az előkészítő megszervező munkára esik. Ekkor alakulnak meg a Fő- és Al-Commissiók, ezekre a hónapokra esnek a szervek személyzetének kioktatása, hivatalok elhelyezése és berendezése, úgy hogy a munka vezetését csak májusban ve-

szik át a felküldött helytartók kioktatásával. A kancellária azonban gondoskodik arról, hogy a helytartótanácon és a vármegyén keresztül már e vezető szervek munkába lépése előtt a községekben is megkezdődjék az előkészület a felmérési munkálatokhoz.

Pest vármegye már 1786. márc 21-én kelt körlevelében teljes szövegében közli az egyes községekkel II. Józsefnek a földmérésre vonatkozó 10 §-ból álló patensét, tehát pár héttel az aláírás után.

Hogy a jó idő beálltával az összeírás felmérési része minél előbb megkezdődhessék, ugyancsak a vármegyén keresztül történik intézkedés a községek szakaszok szerinti feltagolásáról, a községi bizottságok megalakításáról s a helytartók megbízásáról.

Ha mindezeket a községek végre is hajtották jól vagy rosszul, a komoly munka igazában csak akkor kezdődhetett, mikor a vezetést átvette a vármegyei Al-Commissió. Ennek Pest megyében legelső nyoma csak a július 21-én érkezett Al-Comm. körlevélben van. Egy-egy Al-Comm. legelső teendője a személyi ügyek elintézése volt, legelsősorban a helytartó kinevezése, illetve az előírt kioktatás után annak megesketeése, mert ezen keresztül indíthatta meg és vezethette a munkálatokat. Már ezek megbízása sem ment simán: aug. 22-én felhívás megy a földesurakhoz, hogy szaporítsák helytartóik számát s ha alkalmas emberük nem volna e célra, ők majd küldenek, az esetben pedig, ha a földesúr akarva nem biz meg megfelelő számú helytartót, komissziót küld ki terhére.⁷⁰⁾ A községi bizottság kioktatása a helytartók feladata lévén, ahol ilyen nem volt, a munka sem indulhatott meg. Nagy ritka kivételektől eltekintve, végre augusztus hónapban minden község megkapta a maga helytartóját és a községi bizottságok megalakulásával, kioktatásával és megesketeésével a munka országosan megindulhatott. Mindegyik községi bizottság számára augusztus hónapban megérkezett az instrukcionális könyv is, amelyből megismerhette az elébe tűzött feladatot, és most már önállóan végezhette munkálatait a helytartóhoz csak egyes kérdéses dologban fordulva.

Hogy azonban a méréssel járó nehézségek akadályként

⁷⁰⁾ Egyes vármegyékben meg is tette.

szóba se jöhessenek, már ekkor a munka megindulásának kezdetén — valószínű országos érvényű rendelkezés alapján — megengedi az Al-Commissió, hogy minden községi bizottság mellé egy manipuláns vagy íródeák állíttassék, aki a számítá-sokat és általában a mérésnél és bevallásnál előforduló írásbeli munkákat végezze. Ugyancsak már ekkor történik intézkedés az esetre is, hogy ha felmérési munkálatokhoz kellő számú munkás nem volna, a megye területén állomásozó katonaságtól igényelhet minden község megfelelő számú embert, természetes jó fizetésért.⁷¹⁾

Az egész felmérés folyamán nagy gondot és terhet jelentett, mint a körlevelekből megállapítható, a bizottságok fizetése.

Az Al-Commissio úgyszólván az első körlevelében már tudomására hozza a községek előljáróságának és a földesuraknak, hogy a felméréssel foglalkozó személyek fizetése és pedig a helytartó-é csak a földesúr terhe, míg a bíró, esküdtek és választott férfiak és íródeákok (sok helyütt a jegyző) és általában a mérésben résztvevő segédmunkások, napszámosok javadalmazása megfelelő arányban a földbirtokosokat terheli, legyenek azok akár földesurak, jobbágyok vagy bármiféle közület. A javadalmazás nagyságát határozza meg maga a község a földesúrral egyetértőleg, jóváhagyás végett azonban terjessze fel azt az Al-Commissióhoz a megfelelő javadalmazás ellenőrzése céljából.⁷²⁾

Úgy látszik ennek rendezése sok helyen nem ment végbe, mert augusztus hóban az Al-Commissió egyik szigorú rendeletével találkozunk, melyben felhívja a földesurakat, hogy intézkedjenek a fizetések előteremtéséről, illetve állapodjanak meg a javadalmazás nagyságában, mert különben a díjakat ő fogja megszabni, s azokat „a kocsma, malom vagy más jószágbeli jövedelemből“ fogja sequestrálni.⁷³⁾

A munkához erőteljesen kellett hozzáfogni, mert az Al-Commissió egyik aug. végén kelt leirata szerint sok helyen még a szakaszok kitézése sem történt meg, pedig ez egyszerűségénél fogva helytartó közbejötté nélkül is végrehajtható, könnyű munka volt. Felhívatnak ezért a „rendetlenek“, hogy a Kegyes

⁷¹⁾ AC kurrens 1786. aug. 22.

⁷²⁾ 1786. júl. 29. Ac. kur. 1.

⁷³⁾ 1786. aug. 19. AC. kl.

Parancs 3. §-ának engedelmeskedve, jelöljék ki azokat s „párjukat“ küldjék fel az AI-Commissiónak jóváhagyás végett.⁷⁴⁾

A vezető szervek általános képet akarván nyerni a munkálatok haladásáról, mikor már országos viszonylatban körülbelül mindenik község megkaphatta a maga helytartóját, köriratban a következő kérdésekre kérnek jelentést tőlük: 1. A kimérés és bevallás munkáinak igazgatása kire bízott, ki a földesúr és ki a főhelytartója. 2. Az igazgatása alatt levő községnek neve. 3. Mindegyik községben a kimérést igazgató és az írástviselő személynek neve. 4. Jelenlegi személyek elegendő-e az egész munka elvégzésére, ha hátramaradás volna, hogyan lehetne rajta segíteni. 5. Megtörtént-e már a bírák, esküdtek és választott férfiak választása, méréshez való eszközök és a Fass. Tabellák be vannak-e szerezve, a szakaszok beosztása megtörtént-e? 6. A mérés megkezdődött-e s ha igen, mely napon? 7. Hányadik top. számig jutottak? 8. A már felmért telkek a mérésnek hányadrészét teszik? 9. A felmértlen terület hátralevő részét mennyi idő alatt lehetne elvégezni. 10. Végül annak feltárása, milyen hátráltató akadályai vannak a munkának.⁷⁵⁾

A községi munka haladásáról a helytartók részére előírt 10 naponként felküldendő jelentésekből (u. n. relatiokból) értesült az AI-Commissio, melyeket kiegészítettek a 20—30 napos időközben felmenő összesítő jelentések. Az AI-Commissio ezek alapján készítette jelentéseit a Fő-Commissiónak, amely tudvalevően a vármegyei bizottságok munkáját ellenőrizte.

E szervezési nehézségek mellett a közhangulat tisztázásával is foglalkozni kell a vármegyék vezetőinek.

Pest vármegyében a rendelet megjelenését követő májusban már a hangulat lecsillapítására és a félreértések megmagyarázására a Híres Feő Notarius Tassi György a következő körlevelet küldi szét a községeknek: „Megértvén Nemes Vármegye némely balgatag embereknek balvélekedéseket, hogy ezen mai részint elkezdett földeknek és határoknak közönséges felmérése által ők bizonyos változástól félnek, vagy azt reménylik, hogy ezen Földmérés által, más szántóföldeket nyernek, mely októl némely helységbeliek az ugar szántáshoz sem fogtanak, azért parancsoltatik, a helység Előljáróinak, hogy a népet ezen balvélekedésben oktassák és tudtokra adják, hogy ezen

⁷⁴⁾ 1786. aug. 22. kl. AC.

⁷⁵⁾ 1786. aug. 29. kl. AC.

mérés által senkinek földje el nem fog vétetődni, vagy megváltoztatni, de ellenben több sem fog adatodni, vagy megváltoztatni, hanem akinek minémű birtoka vagyon, az fog meg méretődni és annak jósága vagy rosszasága, termékenysége vagy terméketlensége az ő valóságos mivoltába fog irattatni“. „Ezért ki-ki földgyét minden gyorsasággal művelje úgy, amint ennek előtte művelte, különben ennek utána valaki tapasztaltatnék, hogy maga vagy Földesura házával földgyét illendőképpen művelni elmulatta vagy nem akarná az érdeméhez képest Büntetődni is fog“.⁷⁶⁾

A mérési munkálatok még hónapok mulva is a bizonytalanság izgalmában tartják a lakosságot — s ez valószínű országos tünet lehetett, — mert most az AI-Commission keresztül érkezik rendelkezés felhíva a Földesurakat, hogy nyugtasák meg az adózó népet, mert „ezen új mérés a közjónak előmozdítására rendeltetett, az adó igazságosabb elosztása végett“.⁷⁷⁾

Az AI-Commissio egymást érő körlevelei majdnem mindegyike a felmérés sürgetéséről szól. Eleinte csak megállapítják a munka elmaradását és nagyobb szorgalomra intik a bizottság tagjait, sőt kezdetben még jutalmazásokat is helyez kilátásba a szorgalmasoknak, később azonban (szeptember hóban), a felhívások eredménytelenségének láttára már szigorúbb hangú levéllel keresi fel a község bírait és nótáriusait, büntetés terhe alatt sürgetve a felmérés munkáját, mert „ha halasztás történik Cseh- és Morvaországból fognak comissáriust kirendelni“ s ha az eddig végzett anyagot szántó, rét, szőlő és erdő csoportok szerint okt. 8-ig összesítve fel nem küldik, pénz és árestom jár érte.⁷⁸⁾

Ugyan ekkor bekérik az AI-Commissióhoz a földeknek „esetleges mappáit“ „autenticálás végett“, ez által is törekedve a munka megkönnyítésére, mert ha az jó, a mérés elmaradhat, de csak úgy, ha a jobbágyok is azt akarják, különben az ő kéréssükre a felmérést meg kell ejteni.⁷⁹⁾

Az augusztus végi felhívások sem hozták meg a kívánt eredményt. Az október 30-án érkezett körlevélben már ilyen

⁷⁶⁾ Vármegyei kurrens 1786. máj. 30-ról.

⁷⁷⁾ AC. kl. 1786. aug. 19.

⁷⁸⁾ AC. 1786. aug. 25. kl.

⁷⁹⁾ U. o.

szigorú fenyegetéshez folyamodik az Al-Commissio: „Ha Bírák, Esküdtek és választottak engedetlenek és gondatlanok és más Lakosok is s többszöri intésekre sem tesznek eleget kötelességeiknek, akik a kir. Al-Commissió és a Helytartók rendelkezéseit megvetik Páltza ütésekkel büntetődjenek“.⁸⁰⁾

Hogy ez nemcsak üres fenyegetés volt, a következő sorok igazolják: „Némely Szt Lőrincz Kátai és Szt Márton Kátai lakosok a Bíráival együtt a Tekintetes Törvényszéknek ítélete szerint megpálczáztattak azért, hogy a közönségesen és kegyelmesen parancsolt földmérésben lusták és nyakasok voltak, hirdettetnek annak okáért ezen büntetések a végett, hogy a Lakosok üdvességes példát vévén, nem csak valami hátráltatásra vagy ellenkezésre vetemedjenek, hanem inkább minden engedelmességgel és szorgalmatossággal Eő Felsége Parancsolatjának teljesítésére e részben is igyekezzenek“.⁸¹⁾

A tél közeledtével a munka mindinkább kezd csökkenni. A novemberi leiratok már a téli munkanapok programjára hoznak egy-egy utasítást. A külső munka beszüntetésével fel kell küldeni a láncokat hitelesítés végett, ha a mérés kint már lehetetlenné válik, a manipulánsok vagy íródeákok odahaza számitgassák a felmért anyagot s azt mielőbb elkészítve és beírva a Fassionális Tabellába, vagy magát az eredetit, vagy csak a másolatát küldjék fel az Al-Commissióhoz, hogy annak mérnökei ellenőrizhessék és hiteltetve azt visszaküldhessék.

Ezekre a csöndes napokra szánták azon „kioktató“ párhetes tanfolyamot is, melyet az Al-Commissió főmérnöke tartott az erre jelentkező helytartóknak, nótáriusoknak vagy másoknak, hogy őket a felméréssel kapcsolatban előforduló magasabb mérnöki munkára megtaníthassa, akiket, aztán a szükséghez képest a vármegye más községeiben is alkalmazhatott.⁸²⁾

A beérkező Fassionális Tabellákban mutatkozó hibák azonban egy más természetű kioktatást is szükségessé tette. Hogy az egyes vidékeknek megfelelő szakszerű magyarázatot minden községi helytartó megkaphassa, a jövő 1787. év január és február hónapjaiban a vármegye nagyobb helyein vidéki kioktatások tartattak (jan. 9-én Óbudán, 18-án Gödöllőn, 23-án Vácon, 31-én Kalocsán és febr. 10-én Kecskeméten), amelyen

⁸⁰⁾ AC. kl. 1786. okt. 27.

⁸¹⁾ Pestvármegyei körlevél 1786. okt. 30-án.

⁸²⁾ Ac. kl. 1787. febr. 3. A mérnökképzés febr. 8-án volt Pesten.

nemcsak a helytartók, nótáriusok és bírák tartoztak megjelenni, hanem az uraság jágerei is. Ezen a párnapos kerületi „oktatóson“ a kérdéses dolgokban mindenki megkapta a község viszonyainak megfelelő utasítást.⁸³⁾

Nemcsak a kioktatásra vonatkozó rendelkezések mutatják, hogy az elmúlt év nem hozta meg a remélt eredményt, de ez állapítható meg az AI-Commissiónak újévi legelső körleveléből is. E szerint az elmaradásnak egyik oka az volt, „hogy sok helyen nem volt helytartó és íródeák, vagy ha volt is, nem fizették érdemelt módon“, megparancsolja ezért a földesuraknak, hogy feltétlenül rendeljenek ki helytartót és íródeákat a bizottságok mellé s fizessék jól őket, ha pedig nem volna a községben, majd ő fog küldeni, s ha most nem tudja a földesúr fizetni őket, majd előlegezi az AI-Commissio.⁸⁴⁾

Sok panasz merülhetett fel a helytartói relációk elkészítése körül is, ami nélkül pedig az AI-Commissió ellenőrző munkája és vezetése lehetetlenné vált. Azért az új évi munka megindulása előtt bizonyos változtatást találunk itt is: több (kb. 20) község helytartója fölé egy kerületi helytartó kerül, akinek feladata az egyes községek relációinak összegyűjtése és azoknak egy csomagban lovas küldönccel az AI-Commissióhoz juttatása. E rendezéssel elejét akarták venni az eddig előforduló mulasztásoknak, mert a rendelet szerint ezután szigorú büntetést kapnak a vármegyei Tisztól azok, akik elkésnek vele vagy pedig hibát követnek el: „az első hátramaradásért és egy hibáért 1 fr, másodikért 2 fr, harmadiké 3 fr s így feljebb, ezek mind a helytartó diurnumából fognak levonni vagy saját jószágából, többszöri előfordulás után súlyosabb büntetés jár.“⁸⁵⁾

A jelentéseket sem 10 naponként, hanem havonként készítik ezután: minden hónap 23-ra el kell küldeni a körzeti helytartónak, ki azt 25-re felküldi az AI-Commissiónak, honnan 27-re már a Fő-Commissio elé jutnak az iratok.

A téli munka egyik fontos része volt a bevallások készítése, amit bent a községben is végezhettek a bizottság jelenlétében. A külső munka megszűnésével is együtt maradt u. i. a bizottság, amelynek munkájáról ez alatt az idő alatt is pontos

⁸³⁾ Ac. kl. 1786. okt. 24-én.

⁸⁴⁾ AC. kl. 1787. jan. 15.

⁸⁵⁾ AC. kl. 1787. jan. 15.

kimutatás készült, a helytartók ez időre is kötelezve voltak jelentéseik elkészítésére. A jelentések elkészítésére hozott könnyítések sem sokat használtak azonban: a pénzbüntetések havonként megismétlődnek. Március 15-én kelt vármegyei körlevelében Kostyán János fő Sz. Bíró Varjassy Ferenc revisor (kerületi helytartó) jelentése alapján kerületében levő 7 községnek helytartóját 1—1 frt-ra bünteti a január havi mulasztásért, a február haviért 3 helytartót 2—2 frt-ra és még háromat 1—1 frt-ra. E büntetés pénzek exequutio terhe alatt a kerületi helytartónak voltak elküldendők. Április hóban ugyan ezen főszolgabíró büntetéskiszabását látjuk, csak más helytartói kerületben.⁸⁶⁾ A pénzbüntetések mellett is a hanyagság annyira szembevetű, hogy az Al-Commissió márciusi körlevelében kénytelen még erősebb hangot használni, a mulasztásokért olyan büntetést helyezve kilátásba, amely már egy-két forinttal el nem intézhető, hanem amelyik már „becsületbe vág”.⁸⁷⁾

Szintén a tavaszi munkák megkezdése előtt közli az Al-Commissio azon rendelkezéseket, melyek — kellő felmérési anyag lévén már együtt — a bevallásra és azok ellenőrzésére, nemkülönben az egyéni birtok lapoknak kiállítására vonatkoznak.

Az anyag mindinkább szélesebb és szélesebb keretek között mozog. Egy-egy helytartó kezében összefolyó munka fokozatosan nő. Az erről szóló jelentések is kibővülnek, mind több és több adatra van szükség a vezető bizottságoknak, hogy az áttekintés tisztább lehessen. Maga a Fő-Commissio írja elő az újabb és újabb jelentésformákat a helytartók számára, hogy a vármegye, illetve a kerület (distriktus) munkaképet megrajzolhassa.⁸⁸⁾

A munka elég nagy lendülettel indul meg, a tavalyi bajok azonban nemsokára kiújulnak: a földesurak nem fizetik a megállapított díjakat; a tavasz folyamán hónapról-hónapra érkeznek e tárgyban a felhívások; a mérési és bevallási munka is csak lassan halad; június 4-én már királyi rendeletet közöl az Al-Commissio, melyben megtiltja azt, hogy a földesurak helytartóikat másra használják, mert a mérés emiatt elmarad, sőt „maguk a földesurak nézzenek utánok és maguk menjenek ki a községekbe serkenteni őket, az újakat pedig segítsék”. Ha pe-

⁸⁶⁾ Vármegyei kl. 1787. ápr. 12.

⁸⁷⁾ AC. kl. 1787. márc. 8.

⁸⁸⁾ 1787. ápr. kl. mellékelve és magyarázat az ápr. 17-i kl.-ben.

dig az uraság a régi jó helytartót elküldte s helyette új rossz került, a régi jó helytartót az Al-Commissió visszahelyezi jófizetésért.⁸⁹⁾

Az elmaradásnak másik okául azt állapítja meg a királyi leirat, hogy a „manipulánsok, nótáriusok és íródeákok“ is más községi dolgokkal foglalkoznak. A helytartók lépjenek közbe ez ügyben a vármegyénél. Ugyanekkor a Helytartótanács is intézkedik ez ügyben egy királyi leirat alapján a vármegyénél. Már június 12-én el is indul azon körlevél, melyben a vármegye a községi előljárókat felhívja, hogy mivel a nótáriusok a földméréssel, conscriptiókkal annyira el vannak foglalva, hogy egyéb községi munkáikat nem végezhetik, mindaddig míg „mostani zűr-zavar megcsendesedik“, ezen községi munkákra diurnisták alkalmaztassanak.⁹⁰⁾

Talán, mert visszaesés mutatkozik a munkákban, vagy mert a nyár a legmegfelelőbb idő ezek végzésére legfőképpen pedig azért, hogy már csak egy félév áll rendelkezésre, a sürgető parancsok egymást érik. A Fő-Commissió szigorú parancsot küld a helytartóknak, hogy ha valaki a munkát hátráltatja, legyen az földesúr vagy jobbágy, név szerint jelentendő azonnal.⁹¹⁾ Szigorú büntetéssel sújtja azokat a helytartókat, akik megfélemlítve esküjükről — bizonyára a nagy sürgetés következtében — hamis jelentéseket küldtek, sokkal többet véve fel elvégzett munkaként, mint a tényleges állapot mutatja.⁹²⁾ Hogy a helytartó mind inkább nehezedő helyzetén könnyítsenek, az olyan helytartónak, kinek több községe van, megengedtetik, hogy a haszonbevallásnál őt a „hiteles manipuláns vagy községi íródeák“ helyettesíthesse, mindezen munkákért azonban „caveálni“ tartozik.⁹³⁾ Ez által lehetővé vált, hogy több községben egyszerre folyhatott a bevallás. Sok helyen az aratási és cséplési munkákkal takaródtak, az Al-Commissio azonban ezt sem fogadja el.⁹⁴⁾

E sürgető leiratok dacára oly nagy a visszaesés, hogy a Fő-Commissió valószínű a beérkezett jelentések alapján külön

⁸⁹⁾ AC. kl. 1787. jún. 4-én.

⁹⁰⁾ Vármegyei kl. 1787. jún. 12-ről.

⁹¹⁾ AC. kl. 1787. júl. 9-ről.

⁹²⁾ U. o.

⁹³⁾ U. o.

⁹⁴⁾ AC. kl. 1787. júl. 25.

Pestvármegyére szóló leiratot küld, melyben megállapítja, hogy a Földesurak és községek el vannak nagyon maradva s ennek oka nem a nyári munka, hanem a restség és lustaság s ezért a felsőbb parancs értelmében ezek ellen „Házaknak, Pintzéknek vagy más egyebek lezárásával“ exequutiót rendel, a helytartókat pedig pénzbüntetéssel sújtja. A helytartó pedig ha a község engedetlen, forduljon a vármegye Alispánjához, hogy az a helyszínére küldve a vármegyei tisztet (szolgabíró) a dolgot vizsgálja meg és a munka előmozdítására utasításokat tegyen.⁹⁵⁾

E súlyos intézkedések foganatosítása közben érkezik a török háború kitörésének híre. Az Al-Commissió már aug. 5-én a földmérésben résztvevő összes katonai személyeket visszaparancsolja regimentjeikhez; nemcsak a legénység, hanem a katonai mérnökök és manipulánsok is elhagyják munkahelyüket. Elrendeli azt is, hogy távozásuk előtt minden eddigi munkájokról készítsenek jelentést, hogy az őket követők fennakadás nélkül folytathassák azt s a község felmentő írása alapján jelentkezzenek az Al-Comm.-nál. Ezzel egyidőben bejelentendők az összes magánmérnökök, kik e munka folytatását fogják végezni.⁹⁶⁾ E munkaerők gyors kikapcsolása nem mehetett oly könnyen, mert aug. végén kir. leiratban újabb felhívás érkezik a Katona Tisztek és közlegények késedelem nélküli bevonulására névszerint is felsorolva őket.⁹⁷⁾ A bevonulási kedv se lehetett nagy, mert szeptemberben újabb rendelkezés jön a földesurakhoz és helytartókhoz, hogy „az Irzsenéreket, Helytartókat, Manipulánsokat és figuránsokat“ rögtön küldjék az Al-Commissióhoz — kivéve a beteget, — kik előbb adják át munkájukat és „adassék nekik attestatum, hogy sem a helységnek, sem másnak adósai nem maradtak“.⁹⁸⁾

Hogy az érdekelték ezen katonai bevonulási esetekből egy percig se gondolkodhassanak e munkák esetleges beszüntetésére, a munkaerő elvonása miatt sok helyen bekövetkező zavarokkal sem törődve, a kir. kancellária augusztus hó közepén az Al-Commissión keresztül publikálja, hogy „a mérés ez évben befejezendő“, mert a jövő évre maradó munkák már kizárólag a

⁹⁵⁾ Al-Comm. kl. 1787. júl. 27.

⁹⁶⁾ AC. kl. 1787. aug. 5.

⁹⁷⁾ AC. kl. 1787. aug. 26. és 29-én.

⁹⁸⁾ U. o.

földesúr terhei lesznek. A begyakorolt katonai erők elvonása azonban nagy elmaradást okozott: október 3-i AC. klevél már megelégszik azzal, ha az egész anyagból csak a fassionális táblák, vagyis a felmérés és bevallás készül el az évvégére, s ha valahol „segítségre“ van szükség, azonnal küld munkaerőt.⁹⁹⁾

Ugyancsak a kir. kancellária szól szeptember közepén — valószínű országosan — a földesurakhoz és helytartókhöz így: „Az a hír terjedt el, hogy a török háború miatt e munka abban marad, ezzel azonban ne álltassák magukat az emberek, hanem inkább siessenek vele, hogy december végére kész legyenek, mert ha nem lesz kész, a Földesurak költségén fogják tovább folytatni s a helytartókat szigorúan megbüntetik“.¹⁰⁰⁾

Hogy milyen helyzet alakulhatott egy-egy vármegyében a bevonulások következtében, mutatja az AC. azon körlevele, melyben Nográd vármegye részére 13 értelmes helytartót és manipulánst keres, vagy azon panasza is, hogy a Fassionális Tabellák egyes helyeken rosszul és hibásan vannak leírva, ami sok felesleges munkát ad a calculátornak, ezért fogadjanak manipulánst, vagy pedig írja azt a nótárius.¹⁰¹⁾

Ilyen zaklatás, sürgetés, fenyegetés Exequálás mellett elkövetkezett az évvége: a munka lezárásának ideje.

A pestvármegyei adatok nagyon gyöngé eredményt mutatnak: az egész vármegye területén csak 4 községben (Palota, Bénye, Örkény és Alpár) jutott odáig a munka, hogy a nyár közepéig megtarthatták a valóságos controlériát, amelynek megtörténtével lehetett tudvalevőleg csak elkészíteni az egyéni birtoklapokat.

Az országos eredmény sem lehetett jobb. Ezt bizonyítják a következő 1788-as év e tárgyú körlevelei. Hogy mennyire számoltak a munka elmaradásával, mutatja az, hogy csak most január végén adják közre az egyéni táblázatok kiállítására vonatkozó manipulációt. A fassionális táblázatok elkészítésére azonban számítottak, mert az új év legelső körlevelében már megjelenik a helytartók megbüntetése, minden elkésettet 6 frtra büntetve s egyuttal febr. 20-t tűzve ki a Fassionális Tabellák elkészítésének és felküldésnek utolsó terminusául. Ennek elmulasztásával most már 12 frttal bünteti őket s ha ez se hasz-

⁹⁹⁾ AC. kl. 1787. aug. 16.

¹⁰⁰⁾ 1787. okt. 9. kelt AC. klevél.

¹⁰¹⁾ 1787. okt. 9. AC. kl.

nálna exequutiót küld ezek véghezviteléhez.¹⁰²⁾ E mellett jelentést követel minden helytartótól: Miért maradt hátra a mérés? Miért nem történt meg a bevallás? Controlériák miért nem végződtek el? Közönséges okai mik voltak az elmaradásnak (a Földesúr, Helytartó vagy a Helyiség vagy éppen az Al-Commissió?).¹⁰³⁾

Hogy a beérkezett jelentések mit tartalmaztak, nem tudhatjuk, de az elmaradásért további zaklatást nem találunk az ez évi leiratokban, sőt a fent jelzett beszolgáltatási terminust is márc. 29-re tolja ki a AC., valószínűen azért, mert ezek lezárása csak az összes, tehát a magánmérnökök munkáinak a felvételével együtt történhetett, akiknek késedelmezése pedig a leiratokból megállapítható.¹⁰⁴⁾

A tavasz folyamán a körlevelek megritkulnak: havonként alig érkezik egy. A nyár beálltával a munka mintha fokozódó tempóval indult volna meg: az AC. újabb és újabb utasításokat és szaktanácsokat küld a helytartóknak.

S mert a végleges lezárásra is reá került a sor egy-egy községben, ennek az évnek nyarán az egyes községeknek termény árait is meg kellett állapítani. Hogy az egész vármegyére nézve ez közmegnyugvásra történhessék, ezért az AC. a vármegye 5 nagyobb helységébe (többek között Kecskemétre is 18 község képviselőit) meghívja ezen centrumok köré eső községeknek képviselőit (egy-egy községből két esküdtet), hogy a gabona árát minden község földrajzi és kereskedelmi viszonyainak megfelelően állapítsák meg. A meghívás alkalmával egyuttal utasítják az egyes községek előljáróságait, hogy a gabonaárakat már otthon állapítsák meg s ezt küldjék fel az esküdtekkal, feltüntetve azt is, mely piacon szokta a község terményeit értékesíteni.¹⁰⁵⁾ Ezen gyűlések augusztus hóban mind az öt helyen lezajlottak. Okt. 1-én az AC. már közli Pestvármegye 193 helységére vonatkozó bor, fa, széna és sarjú árakat, melyek egy korábbi helyszíni megállapítás eredményei voltak.

Ezen értékmegállapítások úgy a gazdák, mint a községek szemében végtelen fontossággal bírtak. Az adó kivetését pénzben

¹⁰²⁾ 1788. jan. 24. kl. AC.

¹⁰³⁾ 1788. márc. 16. kl. AC.

¹⁰⁴⁾ U. o.

¹⁰⁵⁾ AC. kl. 1788. aug. 1-én.

tervezte a kormány, tehát ha a falura immár megállapított terménymennyiség értékesítési fokát magasra vették, a község s vele együtt annak minden birtokosa a szomszéd faluhoz viszonyítva igazságtalanul nagyobb megterhelésben részesült. Ez tényleg egyik legkényesebb része volt a munkának, mutatja ezt a Fő-Commissiónak egy évvel később (1789. ápr. 29-én) kelt rendelkezése is, mely szerint „mivel hogy Pest megyében a négy fő magnak ára a többi megyéhez viszonyítva magos, az idecsatolt táblázat adatai alapján kell a számadásokat átdolgozni, ami sok munkát fog adni“.

A munkálatok majdnem országosan áthúzódtak még az 1789-es évre is. A pestvármegyei Al-Commissió január 24-én kelt levelében az egész munkálatok befejezéséül ápr. 15-ikét jelöli ki utolsó terminusként.

A helytartótanácson és a vármegyén keresztül le jön a király utolsó intelme is. Pestvármegye 1789. febr. 10-én kelt körlevelében ezt olvassuk: „Eő Felsége nagy kedvetlenséggel veszi a Kimérés dolgának ilyen hosszú időre haladott végzését. Intetnek ezért minden Manipulánsok és Helységek előljárói, hogy az eddig kiadott rendelkezések szerint ezen többször sürgetett dolgot egész igyekezettel mennél előbb végrehajtani igyekezzenek, különben reménytelen következzésekkel fognak terheletni“.

Hogy a másfél évre tervezett munka eredménye négyévi állandó munka mellett is 1789. év végén hogyan állott, azt csak sejthetjük. Az bizonyos, hogy a feladat legértékesebb alapvető része a felmérés és haszon-bevallás minden községben országosan elvégződhetett és csak a végleges lezárások hiányoztak, amelyek az 1790-ik év első hónapjainak téli napjaira maradtak volna.

Még javában folytak a számadások s egyes helyeken tán éppen az utolsó műveleteket végezték akkor, midőn II. József betegségtől agyongyötört lelke a közismert, három rendeletének kivételével az összes többivel együtt ezt is visszavonta.

Mi volt a további célja a kormányzatnak e nagy költséggel és munkával végrehajtott anyaggal, nem tudjuk. A helytartótanács József halála előtti napon küldi le rendeletét a vármegyékhez (febr. 19-én), hogy a földmérés maradjon abba, a számadáshoz nem szükséges személyzet elbocsátandó. Az iratokat a kir. biztos vegye át, a tisztök leteltével pedig a főispá-

nok vegyék őrizet alá.¹⁰⁶⁾ Úgy látszik a számlálók visszatartására azért lett volna szükség, hogy a már feldolgozott anyagot végleg be is fejezzék.

A helytartósági intézkedés a vármegyétől csak márc. 15-én érkezik le Kecskemétre, amely igen rövid: „Nem szükséges tovább, hogy a birtokosok s Földesurak a magok jószágok megnyiségét valakinek bevallják“.¹⁰⁷⁾

E gazdaságtörténelmi szempontból pótolhatatlan munka sorsa József halálával megpecsételtetett. Befejezetlen maradt. Még ilyen csonkaságában is azonban teljes és tiszta képét tudta volna adni a 150 év előtti Magyarország gazdasági életének, mert az összeírási munkálatok két legfontosabbika: a felmérés és jövedelem megállapítás végrehajtatott.

A josefinus közigazgatás már 1790. január havában megszűnyén, a megyék visszanyerik önrendelkezési jogukat. Intézkedéseik legelsősorban a két leggyűlöletesebb rendelkezés ellen szólnak: a földmérés és németnyelv ellen.

Hogy e sok keserűséget okozó munkálatoknak még a késői utódokra maradható dokumentumai is eltűnjenek a földszínéről s hogy tettekkel is kifejezzék utálatukat e munkával szemben, vagy talán — nem ismerve a jövőt — még a lehetőségét is ki akarván zárni annak, hogy ezen adatok valamikor az adózás céljaira felhasználhatók lehessenek, a nemesség a maga visszafoglalt váraiban, megyegyűlésein — nem törődve a helytartótanácsi rendelkezéssel — ezen munkálatok anyagának a teljes megsemmisítését, illetve csúfos megbélyegzését határozza el.

A megyei határozatok hangjából a halálos bosszú érzik. Zemplén megye jegyzőkönyvének hangja még elég nyugodt: „A földmérés aktáit“, hogy nem szolgáltatassanak bizalmatlanság tárgyául utódainknak, sőt, hogy a szeretet kösse őket a fejedelemhez, elégettük.¹⁰⁸⁾

Megsemmisítik az összeírást és a házak számozását is.¹⁰⁹⁾

Vasmegye a császári akarat kellemetlen eszközeivel szemben így határoz: „Hozzátéve, I. hogy a gonosz és az egész tar-

¹⁰⁶⁾ *Marczali Henrik*: Az 1790—1. országgyűlés. Budapest, 1907. 1. k. 45. lap.

¹⁰⁷⁾ Vármegyei kl. 1790. márc. 1-én kelt.

¹⁰⁸⁾ *Marczali H.* i. m. 20. l.

¹⁰⁹⁾ U. o.

tományra vészes földmérésnek vége szakadván, a manipulánsok nyájából azokat a nem-nemeseket, kik hadi szolgálatra alkalmasak, ha egy hét alatt el nem hagyják megyénk területét, elfogatjuk s átadjuk a katonaságnak, hogy ez a léha nép ne váljék az állam terhére“.¹¹⁰⁾

2. A házszámokat, mint „a gyalázatos szolgáltság bélyegeit rögtön megsemmisítjük, a földmérés alkalmával földjeinken vagy határokon elhelyezett jelzőket kitelepítjük, a földmérés aktáit rögtön lefoglaljuk és elégetjük. A szolgabíráknak meg hagyjuk, hogy az összeírás jegyzékeit a jövő congregatióra hozzák el, hogy szintén el lehessen égetni“.¹¹¹⁾

Belső Szolnok vármegyében elhatározottat, hogy a földmérési iratok az evégre kinevezett k. atyánkfiai által a vármegye ordinárius nótáriussától készített regressorium mellett által vétetődjék, a városból kivitessék és megégettessék“.¹¹²⁾

Biharban március 17-én határozták el a házszámok letörlesztését. A vármegye házáról pro specimine mindjárt le is vakarták. „Ez véghez ment egy rab által, aki is akkor pro memoria szabadon bocsáttatott“.

„A dimensionális akták, mint a nemesség kárára célzók, munkák, hogy megégetessenek, elvégeztetett. Nagy vita után elhatározták, hogy ez az akasztófa alatt menjen végbe. Estve hét órakor 10 szekéren minden summáriumokkal s mappákkal odavitetvén, csúfságosan meggyújtattak, a máglyába ordó iudiciarius, normális könyvek hányattak, más helyeken pedig német ruhák és kalapok“.¹¹³⁾

Gömör megye március 2-án ülésezett Pelsőcön. Úgy határozott, hogy mivel a földmérési akták jó része még künn van, amelyeket a kezelők nem akarnak beszolgáltatni, míg díjaikat meg nem kapják, — hogy a nem-nemesektől bekövetelik az átadást, börtönnel fenyegetve őket, ha első intésre be nem szolgáltatják, a nemesek ellen pedig hasonló esetben fiscális actiot indítanak. Az írásokat, a rendek további végzéséig őrizet alatt tartják.¹¹⁴⁾

Hasonló auto-da-féket rendeztek még több megyében, ahol

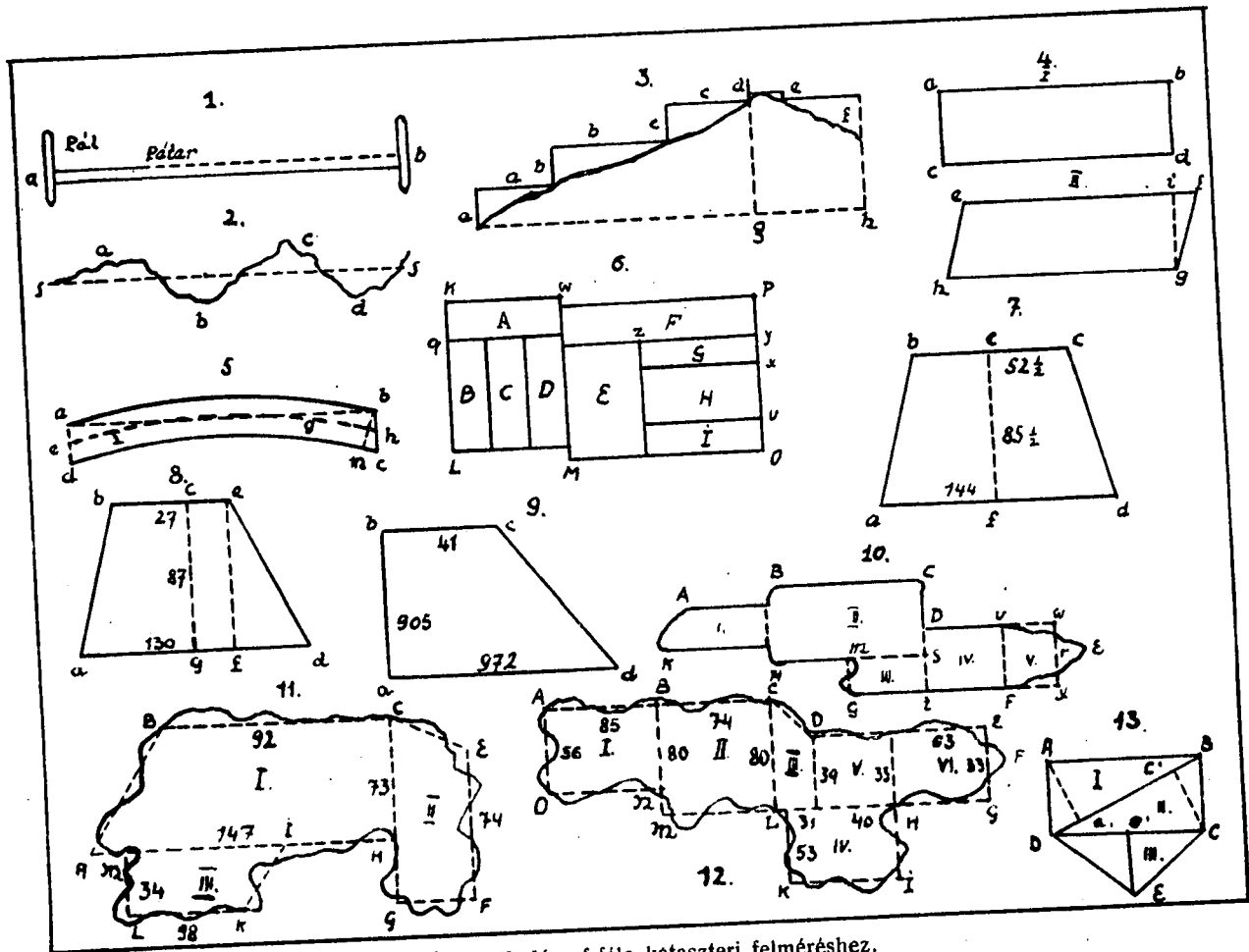
¹¹⁰⁾ I. m. 46. oldal.

¹¹¹⁾ U. o.

¹¹²⁾ I. m. 48. oldal.

¹¹³⁾ I. m. 48. oldal.

¹¹⁴⁾ I. m. 49. oldal.

Ábrák II. József-féle kataszteri felméréshez.

pedig nem égetnek, más módot találnak ezen munkák megbélyegzésére, mely a nemesség lealázására, vagyis e kiváltságos rend adó alá vetésére volt hivatva.¹¹⁵⁾

Amit a máglyák könnyörtelen tüze meg nem emésztett, karjaiba vette „az Idő“. A megmaradt felmérési anyagnak is megsemmisülés lett a vége. Idők folyamán ezek mint befejezetlen munkának anyaghalmazai a levéltárak por és helyfogói lettek, melyektől egyik előbb, a másik később, de szabadulni akart. Egy része az akasztófák helyett a szolgabíró urak kandallóiban találta meg „méltó helyét“, másik része pedig a vármegye szemétdombján semmisült meg.¹¹⁶⁾

Fördös László.

¹¹⁵⁾ I. m. 48. oldal.

¹¹⁶⁾ Midőn a kecskeméti levéltár felmérési anyagának áttanulmányozása után meggyőződtem ennek rendkívüli értékéről, a levéltár vezetőjét, *Garzó József* főlevéltárost felkértem, hogy intézzen köriratot a trianoni Magyarország összes törvényhatóságainak (25 vármegyei és 11 th. városi) levéltárosaikhoz, megkérdezve, van-e levéltárunkban II. József kataszteri földmérésére vonatkozó anyag. A válasz Zala vármegye kivételével nemleges volt, de ezen helyen is csak töredékek vannak és azok is rendezetlenek. Az Országos levéltárban személyesen kutattam; találtam is e tárgyú levelezést a kancellária és helytartótanács között, sőt három hatalmas foliánsban Heves vármegye teljesen kész adókiivetésre is alkalmas végösszegezéssel ellátott felmérési könyvét, amely éppen mert csak az egyes falukra vonatkozó végösszegeket foglalja magában, gazdaságtörténelmi szempontból nem használható. Instructionális könyvet is találtam latin és német nyelven. Mindazokat azonban, melyekből csak egy vármegyének a munkáját is meg lehetett volna rajzolni, nem. Kecskemét város levéltára az a szerencsés, amely — körleveleiben és tanácsjegyzőkönyveiben megőrizve ezen anyagot — lehetővé teszi e nagy történelmi jelentőségű munkálatoknak — bár csak vármegyei keretre összeszorítva is — a megrajzolását. A kizárólag Kecskemétre vonatkozó fassionális és individuális tabellákban felvett felmérési és jövedelem megállapítási adatok pedig módot adnak arra, hogy Kecskemét birtokviszonyain keresztül megismerhessük az itteni gazdasági életet is.